

Pavel Bermond-Avalov ja Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armeed – palgasõdurite pealike ajastu Baltikumis?

Thomas Rettig

Sõjapealikkuse¹ esiletõus on nähtus, mis tekib võimuvaakumi olukorras sõdade, kodusõdade ja revolutsioonide ajal. Vene kodusõja ajast on palju näiteid sellest, kuidas mõnes piirkonnas koondasid sõjaväejuhid enda kätte absoluutse võimu ega allunud ühelegi riiklikule võimule või allusid ainult nominaalselt. Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed formeerinud Pavel Bermond-Avalovit vaadeldakse kui näidet ühest palgasõdurite pealikust Balti riikide vabadussõdade ajaloos. Suur osa tema armeest koosnes Saksa sõduritest ja ohvitseridest, kes olid 1919. aasta esimesel poolel võidelnud vabakorpustlastena kindral Rüdiger von der Goltzi ülemjuhatusel all kas Rauddiviisis või mõnes teises üksuses. Selle asemel, et võidelda bolševike ja Punaarmeeaga, pööras Bermond-Avalov 1919. aasta sügisel relvad Läti Vabariigi vastu ja marssis Riia peale.²

Ebakindla riikliku võimu ajastutel tekkinud laiaulatusliku vägivalda põhjusteid ja dünaamikat uurivate ajaloolaste töölaual on sõjapealikkus üsna uus uurimisvaldkond. Mõned ajaloolased on sõjapealikkuna defineeritavaid isikuid tuvastades uurinud sellest vaatepunktist ka Vene revolutsiooni ja kodusõja sündmusi, et selgitada vägivalda võimutsemist võimuvaakumis,

¹ Originaalis kasutatakse selletemalise teaduskirjanduse terminit *warlordism*, mis on kohmakas nagu ka tõlkeks leitud „sõjapealikkus“. Terminiga mõeldakse peamiselt palgasõduritest koosnevate vägede eesotsas poliitilist võimu taotlevate sõjaväeliste juhtide tegevust. Mõnes keeles kasutatakse *warlord*² vastena ka välikomandöri, kuid eesti keeles on sellega tähistatud madalama taseme sõjaväejuhte näiteks soomes Tšetšeenia sõdadega aastatel 1994–2009 (*toim.*).

² Osa artiklist põhineb autori magistritööl.

mis oli kujunenud ühes või teises piirkonnas.³ Kuigi enamik näiteid on isikute ja sündmuste kohta Vene valgekaartlike armeede väejuhatuste võimualal või Siberi ja Kaug-Ida perifeerias, võib siiski küsida, kas sellest vaatenurgast võiks analüüsida ka konflikte endise Vene impeeriumi Balti kubermangudes. Kõigepealt Vene impeeriumi ja siis Saksa keisririigi kokkuvarisemise järel tekkis võimuvaakum ka siin ning sõjaväelastest avantüristid püüdsid siingi riigistruktuuride puudumist ära kasutades kehtestada vägivalda toel oma piirkondlikku võimu. Niisiis, kuidas võib sõjapealikkuse uurimine muuta või rikastada meie arusaama Baltikumi mitmetahulistest konfliktidest?

Sel eesmärgil vaatlen alljärgnevalt Vene kodusõja üht konkreetset episoodi – Lääne-Venemaa Vabatahtliku Arme (Западная добровольческая армия) formeerimist endise Kuramaa kubermangu territooriumil. Kuri-kuulsa pealetungiga lätlaste kaitstud Riiale 1919. aasta 8. oktoobril põhjustas armee ühe paljudest poliitilistest kriisidest Balti riikide iseseisvussõdade ajaloos. Lääne-Venemaa Vabatahtliku Arme ajalugu oli Saksa vabakorpuste Baltikumi-kampaania viimane peatükk. See väekoondis võitles Vene lipu all ja koostöös Vene üksustega.

Lääne-Venemaa Vabatahtliku Arme formeerimist ja Riia ründamist käsitlevas ajalookirjanduses ja ka ajakirjanduses avaldatud artiklites nimetati nende sündmustega seotud väejuhte sõjapealikeks juba varemgi.⁴ Näiteks armee ülemjuhatajast vürst Pavel Rafalovitš (Mihhailovitš) Bermond- Avalovist on selle sõja kontekstis jäänud mulje kui palgasõdurite pealiku kehasusest Baltikumis. Tema nimi esineb kõikjal selle konflikti kirjeldustes: olgu siis sageli kasutatud nimetuses „Bermond- i armee“ või ka

³ Vt nt: Richard B. Spence, „Useful brigand: Ataman’ S. N. Bulak-Balakhovich 1917–21“, *Revolutionary Russia* 11.1 (1998), lk 17–36; Jamie Bisher, *White Terror. Cossack warlords of the Trans-Siberian* (London and New York: Routledge, 2005); Joshua Sanborn, „The Genesis of Russian Warlordism. Violence and Governance during the First World War and the Civil War“, *Contemporary European History* 19.3 (2010), lk 195–213; Willard Sunderland, *The Baron’s Cloak. A History of the Russian Empire in War and Revolution* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2014).

⁴ Vt nt: Björn Hofmeister „Goltz, Rüdiger Graf von der“, 1914–1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, toim. Ute Daniel et al., Freie Universität Berlin, Berlin 2016-10-25, <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/goltz-rudiger-graf-von-der/> [4. märts 2026].

Kindralmajor krahv Rüdiger von der Goltz (1865–1946), 6. reservkorpuse juhataja 1919. aastal. Rahvusarhiiv (RA), EFA.706.0.338461

kõlavas mõistes „bermontiaad“⁵, millega on tähistatud Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed Läti riigi vastast avantüristlikku sõjalist ettevõtmist ja omistatud sellega tema nimi Läti vabadussõja ühele episoodile. Kuid eeldades, et nimetatud juhtumid kasutavad sõjapealiku mõistet pigem intuiivselt kui kontseptuaalselt, tõstatan küsimuse: kas me peaksime käsitama Pavel Bermond-Avalovit Baltikumi sõjalistes konfliktides kui sõjapealiku? Kuidas peaksime siis suhtuma nendesse Saksa ohvitseridesse, kellel oli otsustav roll Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed formeerimisel, nagu Saksa korpuse juhatajal Kuramaal krahv Rüdiger von der Goltzil või Rauddiviisi ülemal major Josef Bischoffil? Kas ka nemad olid palgasõdurite pealikud?

Nendele küsimustele vastamiseks on hädavajalik vaadelda lähemalt Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed formeerimist, et paigutada mehed,

⁵ Vt Askolds Saulitise 2009. aasta dokumentaalfilmi „Bermontiada“ pealkirja või Karsten Brüggemann, *Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und unteilbaren Rußland“*. *Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2002), lk 424.

keda nimetatakse sõjapealikeks, murrangute ajastu sõjalise ja ühiskondliku arengu konteksti. Sel viisil on ühelt poolt võimalik uurida, kuidas sõjaväelastest avantüristid suunasid märkimisväärselt sündmusi ja võimendasid vägivalda, teisalt aga küsida, millised välised ja sisemised piirangud mõjutasid nende endi tegevust. Lõpuks võib neid küsimusi tõstatades uurida selle piirkonna keerukaid ühiskondlikke suhteid ja võimustruktuure suurriikide lagunemise ja rahvusriikide konsolideerumise vahelises ajas ja ruumis.

Sõjapealiklus kui historiograafiline lähenemine Vene kodusõja mõistmiseks

Vene kodusõja ajalugu on rikas meeste poolest, kes väärivad sõjapealiku nimetust. Sellest hoolimata pole sõjapealiklus kuulunud selle konflikti kirjeldamisel iseloomulike mõistete hulka. Üks kõige silmapaistvamaid sõjapealikluse uurijaid Venemaa ajaloo kontekstis on Joshua Sanborn, kes on ka arutlenud termini kasutamise üle. Ta kirjutab, et kontseptsioon pärineb Hiina 20. sajandi alguse sõjaliste konfliktide ajaloost ning seda on alles alates 1990. aastatest rakendatud ka hilisemate Aafrika, Aasia ja Euroopa konfliktide kirjeldamisel.⁶ Sanborn märgib, et sõjapealikluse kontseptsiooni abil väärub uurimist ka Vene kodusõda. Vene impeeriumi kokkuvarisemine pakkus paljudele isikutele soodsa keskkonna sõjapealikuna tegutsemiseks ja piirkondlikes vägivallasfäärides domineerimiseks.⁷

Mida aga konfliktide kirjeldamine sõjapealikluse kontseptsiooni kaudu juurde annab? Ühelt poolt taotletakse sellega struktuurse võimuvaakumi vägivalladünaamika selgitamist, keskendudes karismaatilistele ja vägi-valdsetele juhtidele. Teisalt võib see lähenemine aidata selgitada alternatiivseid, regionaalselt piiritletud võimumehhanisme, mis tekkisid lagunenu riikliku korralduse asemele. Sanborni väitel aitab see kontseptsioon mõista, miks otsusekindlate sõjaväelaste juhitud võim suutis asendada väljakujunenud bürokraatliku riigi.⁸ Vastav analüüs peab keskenduma

⁶ Sanborn, „Genesis“, lk 195–196.

⁷ Tema juhtumiuuringud on Lavr Kornilovi ja Roman von Ungern-Sternbergi kohta.

⁸ Sanborn, „Genesis“, lk 197.

järgmistele küsimustele: „Mis on sõjapealikkuse tunnused? Kuidas see algab ja lõpeb? Mis toimub pikemaajaks sõjapealiku võimule allutatud ühiskonnas ja majanduses? Kõigile neile küsimustele võib meil aidata vastata Vene kodusõja näide.“⁹

Kuid kuidas on see Baltikumi puhul? Hiljemalt Saksa idarinde kokkuvõtteks 1918/1919. aasta talvel tekitas siin võimuvaakumi, milles paljud poliitilised jõud püüdsid territooriumi üle oma kontrolli kehtestada. Lisaks rahvusriikide loomist taotlevatele jõududele ja bolševikele olid otsustavaks teguriks Baltikumis ka Saksa armee ja Vene valgete väed. Seetõttu põimuvad siin omavahel paljud ühiskondlikud ja poliitilised konfliktid, mis muutis sündmustiku erakordselt kiiresti muutuvaks ja segadusseajavaks. Seetõttu näib olevat mõistlik püüda vaadelda, kas sõjapealikkuse uurimine neis konfliktides aitab paremini mõista, kuidas oma võimust teadlikud sõjaväelased püüdsid teostada piirkondlikku võimu ja kuidas oli muutunud armeede sisemine toimimine alates Esimese maailmasõja lõpust. Siinkohal on juhtumiuuringu objektiks Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armee – institutsioon, kuhu koondus hulk poliitilisel ja sõjalisel väljal tegutsejaid, kellel oli erinev impeeriumi taastamise strateegia ja keda muu hulgas ühendas vastuseis 1918. aastal välja kuulutatud Läti Vabariigi konsolideerumisele.

Niisiis, kuidas on sõjapealikkust defineeritud? Kasutagem Sanborni enda definitsiooni. Ta tugineb Pak Nung Wongi väitele, kelle järgi on sõjapealik „väejuht, kes teostab poliitilist võimu autonoomselt ja jõuga ähvardades“.¹⁰ Lisaks peavad konflikti sõjapealikkusena kirjeldamisel olema täidetud kaks eeltingimust:

Peamine eeldus on riigi nurjumine. [...] Teine eeltingimus on kandidaatide olemasolu, kellest võivad saada sõjapealikud – need on sõjalise kogemusega mehed, kellel on piisav autoriteet selleks, et innustada oma sõdureid ja ohvitseri kuulekusele, aga ka poliitilised ambitsioonid, huvi tsiviilvõimu vastu ja kõrge riskitaluvus.¹¹

⁹ Sanborn, „Genesis“, lk 196.

¹⁰ Ibid., lk 197.

¹¹ Ibid., lk 197–198.

*Polkovnik Pavel Bermond-Avalov (1877–1973).
Läti sõjamuuseum,
LKM 110-I*

Pealiskaudsel vaatlusel näib Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed kontekst 1919. aasta Kuramaal täitvat suure osa nendest tingimustest. Oli olemas ilma sõjalise ja isegi ilma riigivõimuta paik, mida iseloomustas sõjaväeliste tegelaste meelevaldne, kuid samas ka struktuurine vägivald. Kindral krahv Rüdiger von der Goltzi ümbritsesid Saksa ohvitserid, kes teadvustasid oma võimu ja näisid siin järgivat poliitilisi plaane juba enne, kui pildile ilmus ambitsioonikas Vene ohvitser polkovnik Pavel Bermond-Avalov. Varsti pärast seda, kui ta oli üle võtnud vägede juhtimise Kuramaal, põhjustas ta konflikti oma riskantse pealetungiga Riiale. Artiklis püüan rekonstrueerida Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed tõusu ja selle enesekuvandit Kuramaa okupatsioonivõimuna. Keskendudes mõnele võimukale ohvitserile, püüan vastata küsimusele, mil määral on tegelikult õigustatud nende kirjeldamine autonoomsete sõjapealikeana – või olid nad oma tegevuses pigem allutatud selgetele piirangutele.

Kuramaa 1919. aastal – okupatsiooni tegelikkus vägivallasfääris

Endise Kuramaa kubermangu territooriumi, mis 1919. aastal sai Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed peamiseks koondumisalaks, ei ole raske defineerida nurjunud riikluse alana. Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armeed sai Saksamaalt pärandiks okupatsioonivõimu Kuramaal, mida eelnenud neljal aastal oli iseloomustanud äärmine vägivald ning kus olid ebaõnnestunud kõik senised katsed kehtestada sõjaväe- või isegi tsiviilvõimu.

Kuramaal algas riiklike struktuuride lagunemine juba 1915. aastal koos tsaariarmee taganemise ja sellega kaasnenud evakueerimisega. Nagu on kirjeldanud Vejas Liulevičius, ei evakueerinud tsaariarmee mitte ainult suuremat osa elanikest, vaid demonteeris ka tööstusettevõttes ja rakendas üldist põletatud maa taktikat.¹² Järgnenud Saksa okupatsioon läks Kuramaal palju kaugemale klassikalise okupatsioonivõimu eesmärkidest. *Oberbefehlshaber Ost*'i (kõigi Saksa vägede ülemjuhataja idarindel) aparaat kavatses nimelt moodustada riiklikud struktuurid maa haldamiseks, et ellu viia oma „sõjaline utopia“.¹³ Kuid ebaefektiivsuse, aga ka maa ja selle elanike armutu kohtlemise tõttu ei suudetud plaanitud kunagi saavutada. Vastupidi, see viis kõigi organiseerivate struktuuride lagunemiseni, mis muu hulgas väljendus kohalike relvaüksuste tekkimises. Nende üksuste metsadest lähtuvad rünnakud tekitasid olukorra, kus isegi Saksa sõjaväelased ei saanud end Kuramaa teedel enam turvaliselt tunda. Vastuolu totaalse kontrolli taotluse ja selle täieliku puudumise vahel tegelikkuses iseloomustas kogu Saksa okupatsiooni ajajärku.¹⁴

Saksa idarinde kokkuvarisemine 1918. aasta lõpus ei tähendanud piirkondliku vägivallasfääri lõppu, hoopis vastupidi. 1918/1919. aasta talvel järgnes taganevale Saksa armeele Punaarmee ja kehtestas kõikjal bolševistliku terrori, mis oli suunatud kõigi klassivaenlaste ning sugugi mitte kõige viimases järjekorras baltisaksa aadli ja vaimulikkonna vastu.¹⁵

¹² Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), lk 17.

¹³ Ibid., lk 54.

¹⁴ Ibid., lk 78–81.

¹⁵ Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten* (Stuttgart: Kohlhammer, 1970), lk 50–58.

1919. aasta kevadel tungisid Kuramaale Balti *Landeswehr* – baltisaksa maakaitsevägi, mille koosseisus oli ka üks läti ja üks vene pataljon¹⁶ – ja Saksa armee üksused. Oma rinde tagalas pidid nad peale juba tuntud kohalike jõukude rünnakute tõrjuma ka bolševike vägivallaakte. Seetõttu langes kogu okupeeritud ala rahvastikule üldine kahtlusevari ning sellest alates käsitasid baltisakslased ja Saksa väed oma julgeoleku tagamise ainsa vahendina preventiivset terrorit. Seetõttu kirjeldavad paljud allikad niinimetatud valget terrorit¹⁷ veel äärmuslikumana kui eelnenud punast terrorit. Vägivallameetmeid mõisteti üheselt korra kehtestamise vahendina ja seda peegeldas ennekõike vangide ja tsiviilisikute kohtlemine nii siis, kui üks või teine paik oli kontrolli alla võetud, kui ka siis, kui oldi kontrolli kaotamas. Näiteks teatati Läti ajalehtedes tsiviilisikute valimatust mahalaskmisest Balti *Landeswehr*'i poolt sadamalinnas Ventspilsis vallutamise ajal 1919. aasta märtsis. Seejärel vangistati linnas süstemaatiliselt kõik mehed ja paljud inimesed lasti maha pelgalt nende kahtlase väljanägemise pärast või seetõttu, et neid võidi seostada teadaolevate bolševikega. Ühes aruandes Vainode alevist nimetatakse probleemi – kuidas talitada mõnekümne vangiga kiire pealetungi ajal? Ehkki ka siin tuli ette mahalaskmist, mõistis välikohus mõnede vangidele – „enamasti demokraatlikult valitud omavalitsusorganite liikmetele“ – vanglakaristuse.¹⁸ Isegi Saksa sõdurid võisid langeda terrori ohvriks, kui nende peale kaevati või neil oli kontakt vaenlasega. Üks Saksa armee vabatahtlik teatas, et Jelgavas vangistati mõned vabatahtlikud eeluurimiseks ilma arreteerimis määruseta, sest nende peale oli tehtud salakaebus. Kolme nädala pärast saadeti nad ilma ülekuulamiseta politsei valve all Saksamaa piirile ja seal edasi Berliini. Samas teates mainitakse kolme sõdurit, kes suutsid pääseda bolševike vangistusest ja teatasid Saksa võimudele Punaarmee

¹⁶ Wilhelm Lenz, „Deutschbalten und Bermond. Ihre Zusammenarbeit während der zweiten Hälfte des Jahres 1919“, *Die deutsche Volksgruppe in Lettland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-lettischen Verhältnisses*, toim Boris Meissner et al. (Hamburg: Bibliotheka Baltica, 2000), lk 19.

¹⁷ Üldiselt kasutatav mõiste „valge terror“ viitab Vene kodusõja dihhotoomiale ja samastab *Landeswehr*'i nagu ka Saksa üksused mõnevõrra lihtsustatult bolševikevastase liikumisega Venemaal.

¹⁸ Übergriffe von 1. Reichsd. Militär & Behörden, 2. Landeswehr in Lettland und Estland, Läti riiklik ajalooarhiiv (Latvijas Valsts vēstures arhivs, LVVA), F2575_20_3, 66.–67. lp.

Balti pataljoni löögiüksuse (Stoßtrupp) ohvitserid enne Riia ründamist 1919. aasta 22. mail. Vasakult: rittmeister von Below, rittmeister Thomas Girgensohn, kapten krahv Heinrich zu Dohna, kornet Burmeister, löögiüksuse ülem leitnant parun Hans Manteuffel, Balti Landeswehr'i ülem major Alfred Fletcher, rittmeister parun Heinrich Manteuffel, staabiars dr Walter Cleemann, rittmeister Fred Armitstead. RA, ERA.1298.1.461.12

rünnakuplaanist. Ka nemad viidi viivitamatult Jelgava eeluurimisvanglasse ja lasti hiljem maha.¹⁹

Riias, mille *Landeswehr* vallutas 1919. aasta 22. mail, asendus eelnenud punane terror valge terroriga, nii nagu see oli olnud ka maapiirkondades. Esimest kümnet päeva pärast linna vallutamist iseloomustasid valimatud mahalaskmised. Kuigi inimesi ka vangistati, toimusid mahalaskmised otse tänaval nähtavasti palju sagedamini. Ka Riias oli kahtlustus ja salakäebus piisav põhjus hukkamiseks. Baltisaksa ja Saksa üksused ilmutasid pealegi avalikult Läti-vaenulikke meeleolusid, sest nende üks eesmärke oli

¹⁹ Übergriffe von 1. Reichsd. Militär & Behörden, 2. Landeswehr in Lettland und Estland, Läti riiklik ajalooarhiiv (Latvijas Valsts vēstures arhivs, LVVA), F2575_20_3, 62.–65. lp.

ka Läti valitsuse toetajate kõrvaldamine. Nagu on oma uurimuses näidanud Mark Hatlie, ei olnud kättemaks mitte ainus vägivalla motiiv, selle taga oli ka poliitilise võistleja nõrgestamise külm kaalutlus. Andmed valge terrori ohvrite arvu kohta Riias varieeruvad suurtes piirides ja ulatuvad 400-st 4500-ni. Hukkamised linnas vaibusid alles siis, kui Antant hakkas Saksa sõjaväe juhtkonnale järjest rohkem survet avaldama.²⁰

Põhimõtteliselt aga kiitis Saksa ülemjuhatus sellise tegutsemise selgelt heaks ja mõistis seda piirkonna spetsiifilistes oludes kui hädavajadust okupatsioonivõimu ning seaduse ja korra kehtestamisel. Tegutseda tuli piirkonnas, kus rinde asukoht muutus nii kiiresti, et sageli pidid sõdivad pooled territooriumi loovutama juba enne, kui olid suutnud kehtestada mingisugusegi sõjaväelise või isegi riikliku korralduse. Lisaks oli kummagi sõdival poolel pidev kokkupuude vastase ja tema ideoloogiaga ning seda sugugi mitte vähe ka kummagi poole rinde tagalas. Neid kontakte tuli vältida. Kiri, mille Saksa väejuhatus saatis USA rahuläbirääkimiste komisjonile kolm nädalat pärast Riia vallutamist, kinnitab neid kavatsusi. Kirjas selgitati, et ka Saksa ülemjuhatus pidas „kriminaalkohtu salajasi otsuseid ja ennatlikke hukkamisi kõige ebasobivamaks viisiks rahu ja korra kehtestamiseks siinsel maal“. Juhtkond oli teadlik, et „rahvustevahelised vastuolud ainult süvenevad mitte täiesti õiguspäraste kohtuotsuste tõttu, mitte ei leevene“. Seetõttu oli iga välikohtu koosseisus alati üks lätlane, üks baltisakslane ja üks sakslane, et välistada rahvuslikult motiveeritud kättemaksu. Välikohtute vajadust õigustati sellega, et „avalikuks“ kohtupidamiseks polnud kohtunikke ning bolševike laastatud linnas puudusid ka kohtupidamiseks vajalikud ruumid. Seetõttu pidid kohut mõistma välikohtud, et ühelt poolt „vabastada süütud kinnipeetavad“, teisalt aga „mõista kohut kõige ohtlikumate kurjategijate üle, enne kui võimalik vastupealetung toob bolševikud uuesti võimule“.²¹ Need argumendid näitavad, et Saksa väejuhatus oli kindlasti huvitatud korra kehtestamisest ja pidas tähtsaks vangide kohtlemist õigusriigile omasel moel. Kuid need osutavad

²⁰ Mark R. Hatlie, *Riga at War 1914–1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis* (Marburg: Herder-Institut, 2014), lk 125–132.

²¹ Der Amerikanischen Kommission To Negotiate Peace [sic!], 12. juuni 1919, Herderi Instituudi dokumendikogu (Dokumentensammlung des Herder-Instituts, edaspidi DSHI) 120 Generalkommando 1, S. 33–34.

ka dilemmale, millega põrkus institutsioon, kes käsitas end piirkonnas korda tagava võimuna.

Saksa ja baltisaksa jõudude vägivaldseid aktsioone ei põhjendatud aga ainuüksi väejuhatuse püüdlustega korra jaluleseadmiseks. Endiselt suurel hulgal Kuramaal olevate sõjaväelaste, aga ka Saksa vormis tuvastamata isikute omavolitsemised olid igapäevased ja hoolimata väejuhatuse jõupingutustest need üksnes suurendasid anarhiat piirkonnas. Mitmel juhul avaldas Läti valitsus protesti Läti elanike vastu toime pandud omavoliliste vägivallaaktide pärast. Näiteks veel 24. augustil saatis Läti välisminister Zigfrīds Anna Meierovics Saksa saadikule noodi, milles ta avaldas resolutsiooni protesti Saksa vägede tegevuse vastu:

Meie riigiasutused on ametlikult tuvastanud juhtumeid, mis iseloomustavad Saksa väeüksuste toime pandud terrorit Kuramaal. Saksa sõjaväelased on avalikult rünnanud Läti komandantuure ja vallamaju, relvitustanud valvureid, hävitanud komandantuure, omastanud raha, röövitud vallasvara ja dokumente. [---] Iga päev lisandub Saksa sõdurite uusi vägivallaakte ja röövimisi. Jaunpilsis ja Salduses on olnud mitu mõrva. Ringkonnakohtu prokurör on seni registreerinud 400 vargus- ja röövimisjuhtumit. Saksa sõdurid tallavad oma hobustega põlde ja heinamaid ning veavad ära vilja, mistõttu elanikel ei jätku leiba.²²

Protestinoodis sisalduv põhjalik kirjeldus Saksa sõdurite käitumisest osutab, et Saksa väejuhatuse meetmetest ei piisanud piirkonnas korra kehtestamiseks isegi veel mitte 1919. aasta augustis. Rohkem on põhjust oletada, et suvel muutunud poliitilise ja sõjalise olukorra tõttu muutus ka olukord Kuramaal pigem halvemaks ja väejuhatuse kontroll oma sõdurite üle järjest vähenes. See oli paljuski põhjustatud tingimustest, milles Saksa armee pidi tegutsema pärast idarinde lagunemist 1918. aasta novembris.

²² Eine Note des Aussenministers Meierowitz an den deutschen Gesandten, 24. August 1919, LVVA F2575_20_3, 80.–81. lp.

Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armee – lagunenud riigi varemotel sündinud nurjunud armee?

Kui Saksa keiserlik 8. armee hakkas pärast Compiègne'i vaherahu ja Saksa revolutsiooni lagunema, otsustati siin nagu ka mujal moodustada vabatahtlikud üksused, et julgestada Saksamaa piir ja tagada sisemine kord riigis. Need vabakorpused allusid Kõrgemale Ülemjuhatusese (*Oberste Heeresleitung*), mis formeeris Ida-Preisimaal Põhja ülemjuhatusese (*Oberkommando Nord*). Väejuhatuses Kuramaa rindel määrati 6. reservkorpuse juhatus (nn kindralkomando), mis edaspidi varustas peale Saksa vabatahtlike üksuste, millest suurim oli Rauddiviis (*Eiserne Division*), ka Balti *Landeswehr*'i.²³ 6. reservkorpuse juhatajaks nimetati kindral krahv Rüdiger von der Goltz, kes oli end 1918. aasta kevadel bolševismivastases võitluses Soomes juba tõestanud. Ta saabus Liepājasse 1919. aasta veebruari alguses. Sõjaväe uue koosseisuga oli von der Goltz kõike muud kui rahul. Näiteks ei soosinud ta vabatahtlike värbamist, mis tema sõnul tõi „sõjaväkke varjule väga jubedaid elemente, isegi hulga *Spartakusbund*'i agitaatoreid“²⁴ keda tal aga tuli aktsepteerida vältimatu nuhtlusena. Kuid soovimatu politiseerumine polnud ainus probleem, mis mõjutas üksuste moraalselt sidusust. Lisaks nägi von der Goltz ka „autut püüdlust võõral maal rüüstamisega „jõukaks saada““, mis oli üks põhilisi vabatahtlike Kuramaale toonud motiive.

See ei olnud probleem mitte ainult sõjalisest vaatepunktist. Veel vähem oli see kuidagi kooskõlas kõrgete nõudmistega, mida kindral esitas alluvatele oma poliitilistest taotlustest lähtuvalt. Nad ei pidanud mitte ainult tegutsema eeskujulike sõduritena, vaid hakkama pärast sõja lõppu asunikena Kuramaal põldu harima. Saksa talupoegade kolooniate asutamise plaan oli Saksamaa poliitiliste eesmärkide seas nii sõja ajal kui ka juba varemgi. Isegi 1919. aastal polnud need ideed Saksa kindralstaabis²⁵ endiselt mitte ainult väga levinud, vaid neid reklaamiti laialdaselt lendlehtedega,

²³ Wilhelm Lenz, „Deutsche Machtpolitik in Lettland im Jahre 1919. Ausgewählte Dokumente des von General Rüdiger von der Goltz geführten Generalkommandos des VI. Reservekorps“, *Zeitschrift für Ostforschung* 36.4 (1987), lk 525.

²⁴ General Graf Rüdiger von der Goltz, Generalkommando VI. Reservekorps an die Anwerbestelle Baltenland, märts 1919, dokument nr 4 artikli juures Lenz, „Machtpolitik“, lk 540–543.

²⁵ Vt dokumendid nr 1–4 artikli juures Lenz, „Machtpolitik“, lk 535–543.

mida levitati sõdurite hulgas;²⁶ 1919. aasta suvekuudel arutles sel teemal elavalt ka Saksa ajakirjandus.²⁷ Loomulikult oli nii võimalik värvata suurel hulgal vabatahtlikke sõjaväeteenistuseks Kuramaal.

Ainus probleem oli sõjalise ja poliitilise olukorra märgatav muutumine 1919. aasta suvel. Asustuskavad, mis olid Baltikumi võitlema meelitanud märkimisväärse hulga Saksa vabatahtlikke, põhinesid Saksa täievolilise kindrali ja Läti valitsuse 1918. aasta 29. detsembri kokkuleppel.²⁸ Kokkulepe, mis lubas Saksa sõduritel, kes olid Lätis Punaarmee vastu võidelnud, Läti kodakondsust taotleda, oli Saksa üksuste Lätis viibimise õiguslik alus. See, nagu ka Compiègne'i relvarahukokkulepe,²⁹ mis nägi ette, et Saksa väed pidid jääma oma positsioonidele Ida-Euroopas, pärines ajast, kui Läti ajutine valitsus ei olnud suuteline moodustama oma sõjaväge. Veel enam, sõjalist liitu Saksamaaga, mis ka ise ei olnud vähimalgi määral huvitatud oma piiridele nii lähedal olevate alade bolševiseerumisest, vajati ka seetõttu, et Antant oli valmis Baltikumis sekkuma ainult üsna vähesel määral.

Varsti sai siiski selgeks, et kokkuleppe sõlminud pooltel olid Läti tuleviku kujundamisel erinevad eesmärgid. Antandi riigid olid pigem vastu „Saksamaa nagu ka Venemaa võimu taastumisele Balti regioonis“³⁰ ja toetasid peaminister Kārlis Ulmanise valitsust, Saksa sõjaväelased ja endine baltisaksa eliit aga olid vastu Läti rahvusriigile Ulmanise valitsuse juhtimisel. Et Lätis ei tahtnud sekkuda ükski teine suurem sõjaline jõud, püüdsid nad olukorda oma huvides ära kasutada. Kuu aega enne Riia vallutamist korraldas Balti *Landeswehr* Liepājas putši ning Ulmanis ja tema valitsus suutsid end päästa ainult põgenemisega laevale, mida kaitses Briti eskaader.

²⁶ Siedlungsmöglichkeiten im Osten, LVVA, F2575_20_7, 87.–91. lp.

²⁷ Paul Otto Ebe, „Ein Aufnahmegebiet für unsere Auswanderung“, *Stuttgarter Neues Tageblatt*, 25. juuni 1919 (LVVA, F2575_20_7, 84.–85. lp).

²⁸ Hans-Erich Volkmann, *Die russische Emigration in Deutschland 1919–1929* (Würzburg: Holzner, 1966), lk 63–64.

²⁹ Relvarahukokkuleppe 12. artikkel nägi ette, et „üksused, mis on praegu territooriumil, mis enne sõda oli Venemaa osa, peavad [...] naasma Saksamaa piiridesse“, kuid alles „niipea, kui liitlased leiavad, et on saabunud selleks sobiv moment, silmas pidades sisemist olukorda nendel territooriumitel“. Conditions of the Armistice with Germany (11 November 1918), German History in Documents and Images, ed. German Historical Institute Washington DC, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=5003 [4. märts 2026].

³⁰ Rauch, *Geschichte*, lk 61.

Seejärel panid baltisakslaste juhid ametisse uue saksameelse valitsuse eesotsas pastor Andrievs Niedraga, keda aga rahvas ei toetanud.³¹ Antant loomulikult protesteeris selle aktsiooni vastu ja nõudis mai alguses kindral von der Goltzi tagasikutsumist, kuid poliitiliselt ambitsioonikas kindral suutis selle nõude tagasi tõrjuda. Antant aga ei nõudnud Saksa vägede Baltikumist evakueerimist isegi pärast seda, kui Riia oli vallutatud. Selle asemel käskis Saksa valitsus 23. mail „korraldada ja kinnitada kõigi Saksa vägede jäämine Lätisse ja Leedusse“.³² Asjaosalistel olid aga Kuramaal ja Riias palju laiaulatuslikumad plaanid. Selle asemel, et hoida oma positsioone või jälitada itta taganevat Punaarmeed, liikusid *Landeswehr* ja Saksa üksused põhja poole, kus neil oli pinevas olukorras kokkupõrge Eesti üksustega, mis olid juuni alguses omakorda peale tunginud. Nüüd viimaks nõudis liitlaste sõjaline missioon sakslaste tagasitõmbumist nagu ka „poole kõigist Saksa üksustest Saksamaale viimist“.³³ Kindral von der Goltz lükkas selle nõudmise tagasi, kusjuures nende sündmuste kokkulangemine otsustavate päevadega Versailles' rahukonverentsil ei ole arvatavasti üllatav. Ilmselt oli kindral veendunud, et Saksamaa lükkab rahulepingu tingimused tagasi, mis võinuks ümber korraldada ka jõupoliitilise olukorra Idas.³⁴ Selles olukorras toimus 22. juunil Võnnu lahing, mille sakslaste üllatuseks võitis Eesti sõjavägi. Nüüd tabas Saksa vägesid jälle mõõnalaine, lüüasaamismeeleolusid võimendas veelgi Versailles' rahulepingu allkirjastamine. See mõjutas ka Baltikumis toimuvat, sest artikli nr 293 jõustumine ei tühistanud mitte ainult Brest-Litovski rahulepingu, vaid ka hilisemad Saksamaa ja Läti lepingud, mis puudutasid sõdurite asustamise kavasid. Relvakonflikti Saksa armee ning Eesti ja Läti Vabariigi vahel lõpetas 3. juulil Riia lähedal alla kirjutatud Strazdumuiža relvarahukokkulepe. Selle lepingu tingimuste kohaselt seati Ulmanise valitsus uuesti ametisse. Lisaks allutati Balti *Landeswehr* Briti ohvitseri juhtimisele ja siirdi rindele bolševike vastu. Leping nägi ette ka Saksa vägede peatse evakueerimise Baltikumist, kusjuures Liivimaalt ja Riias tuli Saksa üksused viivitamatult ära viia.³⁵

³¹ Ibid., lk 60.

³² Tsiteeritud artikli Lenz, „Deutschbalten“, lk 26 järgi.

³³ Rauch, *Geschichte*, lk 63.

³⁴ Ibid., lk 63.

³⁵ Ibid., lk 63–64.

Loomulikult häiris niisugune sündmuste kulg Saksa sõjaväelasi. Vejas Liulevičiuse järgi irrutas Versailles' rahulepingu allakirjutamine vabakorpuste sõdurid tegelikkusest veelgi kaugemale, kui nad seni olid olnud:

Vabakorpuslased tõmmati pöörastesse plaanidesse ja nad orienteerusid ümber missioonile, mis võis nende sidusat identiteeti kasvatada. Nad olid juba Baltikumis, kui kuulsid Versailles' lepingu allakirjutamisest. Ilma suurema arusaamiseta laiemast poliitilisest ja sõjalisest tegelikkusest lootsid nad läbirääkimiste katkestamisele, mis lubaks Saksamaal sõda jätkata. Lepingu allakirjutamise järel tundsid nad häbi, kurbust ja viha ning viimaks lihtsalt eirasid uudist. [...] Nende ümbritseva tegelikkuse tajus oli olnud nõrk juba varem, nüüd aga katkesid sidemed välisega täielikult. Saksamaa muutus nende silmis „maaks, mida ei olnud olemas“.³⁶

Sidemete katkemise tõttu kodumaaga võitis uuesti kõlapinda väljavaade üles ehitada uus kodu Kuramaal: „Visioon tulevases asustamisest oli võimas ning lubas alalist ja stabiilset identiteeti.“³⁷ Seetõttu tuli šokina samal ajal saabunud uudis, et Versailles' rahulepingu sätete tõttu taganes Läti valitsus oma lubadusest anda kodakondsus välismaa sõduritele. Paljud sõdurid, niisamuti armee juhtkond ei tahtnud leppida nüüd tingimuseks seatud evakueerimisega. Saksa üksuste Kuramaale jäämiseks tuli leida teisi lahendusid. Selles olukorras näis õnneliku kokkusattumusena, et suvel olid saabunud Baltikumi eelnenud kuudel Saksa sõjavangilaagritest värvatud kolm Vene vabatahtlikku üksust. Jelgavas, kus endiselt paiknes Saksa üksuste peakorter, seadis end juuni alguses sisse ka polkovnik Pavel Rafalovitš Bermond-Avalovi juhitud vabatahtlik korpus „Krahv Keller“. Selle juhid deklareerisid, et oma Vene kodumaa bolševismist vabastamiseks kavatsevad nad sekkuda Vene kodusõtta Baltikumist lähtudes. Saksa sõjaväe otsustajatele andis polkovniku ja tema sõdurite kohalolek võimaluse ellu viia „Vene variant“, mida oli kindralstaabis juba tükk aega arutatud. Juba enne Võnnu lahingut oli kasutatud samasugust trikki, kui Rauddiviisi sõduritel lubati kaheks nädalaks Niedra valitsuse teenistusse astuda. Nüüd tuli luua

³⁶ Liulevicius, *War Land*, lk 237–238.

³⁷ *Ibid.*, lk 238.

tingimused, mis võimaldanuksid Saksa vabakorpusel Vene ülemjuhatuse alla minna. Kuid selleks tuli esmalt lahendada hulk küsimusi. Näiteks tuli arutada, kuidas oleks võimalik niisugust Vene armeed Lätis varustada ja rahastada. Samuti oli tähtis, millal Saksa üksused Vene ülemjuhatuse alluvusse üle viia. Ning lõpuks, aga mitte sugugi vähem tähtsana, tuli selgeks teha, kes Vene ohvitseridest oleks sobivaim ülemjuhataja.

Seesuguses Vene-Saksa koostöös ilmnes aga ootamatu probleem – nimelt ei kujutanud ka Vene vabatahtlikud Kuramaal endast just eliitsõdureid. Saksa korpuse juhatuse raportid olukorra kohta maalivad pildi mitte just ülemäära usaldusväärsetest meestest. Näiteks kurdeti 15. augusti raportis „suure hulga parasiitide ja kahtlaste elementide üle üksikutes üksustes“.³⁸ Kuid „selles suhtes on alustatud teatud puhastusega, mis laieneb ka uutele värvatavatele“. Meeste moraali oli parandanud ka „tugevnev kord ja asjakohane propaganda, mis on tublide allohvitseride isikliku töö tulemus“. Kuid probleemid ei olnud nähtavasti lahendatud veel kuu aega hiljemgi. 9. septembri raportis on märgitud halba olukorda kõigis valdkondades, „sest näib olevat nappus vajalikust varustusest ning selle eest vastutavad asutused ei ole sugugi teinud seda, mida oleks tulnud teha üldise ähvardava olukorra tõttu ning mida oleks võinud teha heast tahtest“.³⁹ Raportis nähti organiseerimistöö puuduste juuri venelaste olemuses:

Napid tulemused on põhjustatud bürokraatiast, mis on valdav Vene asutustes, kus otsustustasandite läbimine on pikk protsess, mis pärsib kogu organisatsiooni tegevust ja lähemas tulevikus ilmselt paralüüsib selle täielikult. Selle on põhjustanud kõigi juhtivate ringkondade suutmatus pühenduda eesmärgile ning, arvestamata hästi teada olevat vene lohakust, ka ohvitserikorpuse täiesti hoolimatu suhtumine kõigesse.

Eriti ohvitserikorpus polnud „sugugi teadlik oma väga suurest vastutusest tänastes tingimustes ja, uskumatu küll, suurem osa neist ei orienteerunud üldse üldises poliitilises ja sõjalises olukorras“. See mõjutas ka sõdureid, kellele ei suudetud „anda olukorra kohta mitte mingit informatsiooni“.

³⁸ Bericht, 15. august 1919, DSHI 120, Generalkommando 4, S. 132–133.

³⁹ Meldung über die russischen Truppen in Mitau, 9. september 1919, Lenz, „Machtpolitik“, dokument 4, lk 573–575.

Kui väljendati poliitilisi veendumusi, polnud ka nendest nähtavasti abi: „Monarhistlike ideede korduv ja avalik rõhutamine mõnede ohvitseride poolt [---] on täiesti asjakohatu.“ Poliitiline passiivsus polnud ainus probleem, kuid „ohvitserkonna peaaegu uskumatu joomine ja laamendamine, mis tihti muutub halvaks käitumiseks isegi tänavatel, on [---] teada ka minevikust, aga on [---] sellegipoolest väga ebameeldiv.“

Raporti autor pelgas selle kõige vastupeegeldumist üldises moraaalis: „Isegi kui kõik need nähtused ei ole veel õõnestanud distsipliini, on üksuste meelekindlus ja meeleolud juba olulisel määral kannatanud.“ Seetõttu kutsus ta üles distsipliini tugevdamisele: „Eesmärgi huvides tuleb ohvitserikorpuselt nõuda palju tugevamat enesedistsipliini, sest väljavaade endise olukorra naasmisele võib sõdureid masendada ja peabki masendama ning kaugemas perspektiivis õõnestab kogu organisatsiooni.“

Muuseas, probleem polnud ainult ohvitserides. Saksa võimud polnud rahul ka uute sõdurite värbamisega ja kritiseerisid „ebaadekvaatset uute värvatavate valikut, mis on võimaldanud ja võimaldab endiselt sõjaväkke astuda kõiksugustel kahtlastel tüüpidel (sealhulgas ohvitserid) – on juba allüksusi, mis koosnevad peaaegu täielikult sobimatutest isikutest“. Eriti raskeks osutus koostöö:

Võimekate organiseerijate puudumine, kes on eesmärgile pühendunud ja tunnevad keskkonda, seda nii Saksa kui ka Vene poolel, on järjest märgatavam ja näib, et kontakti puudumise tõttu libisevad kogu ettevõtmise ohjad üha rohkem ja rohkem Saksa juhtkonnal käest.

See tulenes ka distsipliini puudumisest Saksa poolel:

Kahjuks ei erine Saksa ohvitseride käitumine palju Vene ohvitseride käitumisest ja on tihti täiesti kohatu – näiteks ei pelga nad enam sobimatul moel avalikkuses daamide poole pöörduda. Pööraseim joomine [---], mis on siin juba muutunud murettekitavalt valitsevaks, on eeskujuks inimestele, mis teeb täiesti võimatuks mõjutada alamväelasi positiivsel moel, eriti kui seesugune tegevus avaldab sageli tuntavat mõju ametikohustuste täitmisele. Loomulikult, kui sõdureid manitseda, viitavad nad alati ohvitseride eeskujule. Seetõttu ei ole ime, et sõdurid juba kaebavad, et ohvitseride moraalitus demoraliseerib ka üksusi.

Üks probleem oli ka see, et Vene staapides polnud Saksa läviohvitserid, „kellel oleks arusaam nende siseelust, kes suudaksid täiesti vabalt vene keeles suhelda ja kes tunneksid Vene poliitikat“. Raportis nõuti kiireid muutusi: „Igal juhul jääb mulje, et Saksa järelevalve Vene üksuste üle peaaegu puudub. Kõik need puudujäägid tuleb lähedaste ja pidevate isiklike kontaktidega kiiresti kõrvaldada, et Saksa-Vene ettevõtmist ei lämmitataks eos või see ei libiseks teiste kätte, mis mõlemad tekitaks meile suuri raskusi.“

Hoolimata kõigist probleemidest näitavad need tsitaadid, et nähtavasti oli septembri alguseks Vene variandi elluviimisel olnud edusamme. Üksikutest Vene väeüksustest oli vahepeal saanud Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armeed, mille koosseisus oli ka arvukalt Saksa üksusi.

Ühendatud allumatuses – Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed formeerimine

Strazdumuiža relvarahukokkuleppe sõlmimise järel oli Rüdiger von der Goltz hakanud teed sillutama asjakohaseks koostööks ning otsima toetust Saksamaa valitsuselt ja sõjaväevõimudelt, kelle heakskiitu ta pidas vajalikuks. Sellega seoses rõhutas ta, et ainult Saksa väed suudavad pakkuda kaitset Punaarmee vastu. Kuid ajahetke riiklikust olukorrast sõltuvalt oli see võimalik ainult Vene lipu all. Ülemjuhatus Nord jagas seda seisukohta ja rõhutas 1. augusti telegrammis Saksamaa rahandusministeeriumile, et Vene üksused peaksid ka edaspidi Saksamaalt rahalist toetust saama.⁴⁰

Sel viisil oli tagatud lühiajaline rahastamine. Siiski oli küsitav, mil määral oli tulevikus võimalik Saksa-Vene armeed rahastada Saksamaa valitsuse toel. Seetõttu tuli leida teisi rahaallikaid. Siin oli baltisaksa poliitilistel ringkondadel tähtis roll. Ennekõike püüdis endine Liivimaa rüütelkonna maamarssal parun Adolf Pilar von Pilchau ehitada üles poliitilist koostööd kavandatava sõjalise ettevõtmise toetuseks. 22. juulil oli ta Berliinis algatanud Lääne-Venemaa Sõjalis-Poliitilise Nõukogu asutamise, mis pidi

⁴⁰ Volkmann, *Emigration*, lk 68–69.

Parun Adolph (Alf) Pilar von Pilchau (1851–1925), Liivimaa rüütelkonna maamarssal 1908–1918. RA, EAA.1850.1.835.1

nüüdsest olema „Venemaa huvide ainus esindaja küsimustes, mis puudutavad läänerinnet *vis-à-vis* välisriikide ning nende poolt tunnustatud Venemaa sõjaliste ja riiklike keskustega“.⁴¹ Lisaks pidi see saama Vene kodusõja uue läänerinde avamise rahalise ja poliitilise toetamise keskuseks. Pilar von Pilchau tegi selgeks, et äsja moodustatud Balti riigid ei mängi nendes plaanides erilist rolli:

Me oleme arvamusel, et ainult need, kes ei tunne maad ja tema rahvast, võivad uskuda Antandi kaitse all olevate Eesti ja Latwija iseseisvate vabariikide elujõulisusse. Me näeme, et need kääbusvabariigid, mille asutasid ja mida juhivad rahvuslikud šovinistid, saavad õnnetult hukka pärast seda, kui on kiskunud oma elanikud suurimasse õnnetusse oma mõttetute sotsialistlike eksperimentidega, mis meenutavad elavalt bolševismi.⁴²

⁴¹ Protokoll der Sitzung des Militärpolitischen Rates Westrußlands am 10. August 1919, Lenz, „Machtpolitik“, dokument 9, lk 558–559.

⁴² Tsiteeritud Lenz, „Deutschbalten“, lk 33 järgi.

Nii oli määratletud poliitilise programmi üldine suund, kuid täidetud polnud nõukogu põhiülesanne, finantsressursi kindlustamine. Seetõttu hakkas Rüdiger von der Goltz isiklikult asjaga tegelema ning reisis augusti keskel Kolbergi, Weimari ja Berliini, et saada kokkuleppele sõjaväeasutuste ja Saksa valitsuse vahel. Selle tulemusena suutis ta saada ajutise rahastuse septembrikuuks nii Saksa vägedele kui ka Vene üksustele. Kuid maksete edasine jätkamine ei tulnud kõne allagi.⁴³ Samal ajal kui von der Goltz oli selleks ajutiselt Jelgavast lahkunud, lahenes Saksa üksuste Vene teenistusse üleviimise küsimus seal teistsugusel viisil. Jutud „Vene variandist“ levisid Saksa üksustes kohe pärast Strazdumuiža vaherahukokkuleppe allakirjutamist ja vabatahtlikud arutlesid selle üle elavalt.⁴⁴ Paljud sõdurid lükkasid Saksamaale evakueerimise mõtte kategooriliselt tagasi ja nõudsid asustamislubadusest kinni pidamist. Kindral von der Goltzil ei jäänud sõdurite meeleolu märkamata, ta pöördus selles küsimuses korduvalt sõdurite poole ja manitses neid ettevaatlikkusele. Juba 13. juulil kirjutati korpusekäsus: „Iga päev pöörduvad paljud isikud ja terved allüksused korpuse juhatuse poole küsimusega, kas nad ei peaks üle minema Vene diviisidesse, mida siin formeeritakse, et võidelda nende ridades Läti bolševismist vabastamise nimel.“⁴⁵

Selles küsimuses toonitati, et põhimõtteliselt „tuleb meie poolt Vene üksustele igasugust toetust ja abi anda, mis on vajalik nende ülesande täitmiseks“. Seetõttu „ei ole juba nüüd mingit takistust isikute üleviimiseks, kuid tuleb tagada, et nad lahkuksid oma üksusest vastavalt eeskirjadele“. Samas aga rõhutati, et see saab toimuda „igapäev oma riisikol“ kaotada Saksa kodakondsus. Tervete üksuste üleviimise puutuvast oli kindralil teistsugune seisukoht:

Kuid mitte mingil juhul ei ole praegu lubatud lahkuda tervetel üksustel. Kuni me oleme siinsel maal, peame olema iga hetk valmis lätlaste ja eestlaste rünnakuks. Seetõttu tähendab iga üksuse lahkumine [meie armee] nõrgendamist, mis võib muutuda katastroofiks. Loomulikult ei

⁴³ Volkman, *Emigration*, lk 70.

⁴⁴ Lenz, „Deutschbalten“, lk 29.

⁴⁵ Korpsbefehl Generalkommando VI. Res.Korps, 13. juuli 1919, LVVA, F2575_20_7, 82. lp.

saa ühegi üksuse ülem ilma korpusejuhatuse loata teha otsuseid oma relvade ja varustuse kohta.

Ta rõhutas, et pärast maalt lahkumise otsuse langetamist „toetatakse suurel määral üleviimist, isegi tervete üksuste üleviimist“ – „tingimusel, et nende tulevik on samuti piisaval määral finantsiliselt kindlustatud“. Veel enam, nende plaanide realiseerimine sõltus ka Vene poolest:

Korpusejuhatuse seisukohalt on õige hetk Vene vägedesse üleviimiseks saabunud siis, kui venelaste juhid on suutelised Saksa vabatahtlikele [palka] maksma ja kui on näha, et venelaste juhtide antud lubadused leiavad toetuse tulevaselt Vene valitsuselt, kes tahab neist lubadustest kinni pidada.

Kuni need tingimused ei olnud täidetud, „oli keelatud tervete üksuste üleminek ilma korpusejuhatuse loata“.

Need deklaratsioonid ja käsud ei olnud suutelised ära hoidma seda, mis toimus üksuste endi – või õieti pigem mõne üksuse ülema – initsiatiivil. 1919. aasta 23. augustil hakkas mässama Rauddiviis, Saksa vabakorpustlaste suurim väekoondis, ja keeldus allumast talle antud evakuatsioonikäsule.⁴⁶ Oma sõduritele saadetud kirjas õigustas Rauddiviisi ülem major Josef Bischoff oma allumatust asustuslubaduse tagasivõtmisega Läti valitsuse poolt ning sellega, et Saksa valitsus ei toetanud sõdureid selles küsimuses: „Seetõttu pean ma nüüd oma kohuseks selles asjas ise sõdurite huve kaitsta. Ma seisan isiklikult nende lubaduste täitmise eest. Sellepärast keelasin ma diviisi viimise Saksamaale.“⁴⁷

Bischoff võttis kogu vastutuse selle teo eest, kuigi rõhutas: „Minu tegevus ei ole suunatud [Saksa] valitsuse vastu. Ma ei taha teha vasturevolutsiooni. Kuid ma tahan näha, et minu sõdurid saavad, mida on neile lubatud, sest nad – ja Jumal näeb seda – on selle ära teeninud.“

Siiski esitas ta ka mitu nõudmist, mille täitmisel oleks ta nähtavasti allunud Lätist väljaviimise käsule. Nende seas olid teenistuse jätkamise võimaldamine mõnedele Rauddiviisi ohvitserile ja sõduritele uues *Reichswehr*'is

⁴⁶ Wilhelm Lenz, „Die Bermond-Affaire 1919“, *Journal of Baltic Studies* 15.1 (1984), lk 19.

⁴⁷ Eiserne Division, 23. august 1919, LVVA, F2575_20_7, 86. lp.

ja politseis, palk ja toidunormid järgnevas kolmeks kuuks, „asustuslubaduse täitmine Saksamaal“ ja „täieliku karistamatuse kindlustamine kõigile diviisi ohvitseridele, allohvitseridele ja sõduritele, kes on tegutsenud ainult käske täites, mille eest ma võtan täieliku vastutuse“. Lisaks oli loetelus ka nõudmine, et diviis paigutataks ühtse tervikuna Ida-Preisimaa piirile: „Kui siis talvel või järgmisel kevadel bolševism Baltikumis jälle pead tõstab, on diviis valmis selle vastu võitlema.“ Neid nõudmisi ei saanud Saksa valitsus ilmselgelt täita.

Asjaolud ja sündmused, mis viisid Saksa üksuste üleviimise Vene ülemjuhatause alla, tõstatavad mitu küsimust: kas Rauddiviisi mäss kvalifitseerub sõjapealikeks? Kuidas peaks hindama nende sündmuste juures otsuseid langetanud isikute, Josef Bischoffi ja Rüdiger von der Goltzi rolli? Kas ei peaks mõlemat meest käsitama Baltikumi sõjapealikeks juba nende oletatavasti omavolilise tegevuse pärast? Sillutasid ju need kaks otsusekindlat ohvitseri silmanähtavalt teed Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed moodustamisele ja sellest tulenenud sündmustele isegi veel enne seda, kui arvatav sõjapealik Bermond-Avalov ülemjuhataja ülesanded üle võttis. Kas Bischoff ja von der Goltz vastavad Sanborni definitsiooni kriteeriumidele, mille järgi neid saaks pidada sõjapealikeks? Kas nad olid „sõjaväelised juhid, kes teostasid autonoomselt poliitilist võimu [sõjalise] jõuga ähvardades“,⁴⁸ „sõjalise kogemusega mehed, kellel oli piisavalt isiklikku autoriteeti, et innustada oma sõdureid ja ohvitseri kuulekusele, ning poliitilist ambitsiooni, huvi tsiviilvõimu vastu ja kõrge riskitaluvus“?

Alustagem kindral Rüdiger von der Goltzist: nagu on selgunud seni kirjeldatust, oli ta väga kogenud ja selgelt poliitiliste ambitsioonidega ohvitser.⁴⁹ Seega oli ta kindlasti ette valmistatud oma taotluste saavutamiseks ja seda isegi jõudu kasutades, kuigi ta väitis alati, et tema tegevus on tingitud ainult sõjalisest hädavajadusest ja talle pandud ülesandest kehtestada kord. Hoolimata sõdurite distsiplineerimatusest tekib allikaid uurides mulje, et kindralit peeti Kuramaal vaieldamatuks autoriteediks ja tema sõna maksis

⁴⁸ Sanborn, „Genesis“, lk 197–198.

⁴⁹ Et talle endiselt meeldis propageerida vastavat enesekuvandit ka hiljem, näitab näiteks tema mälestuste teise väljaande pealkiri „Poliitilise kindralina Idas“: Rüdiger Graf von der Goltz, *Als politischer General im Osten (Finnland und Baltikum) 1918 und 1919* (Leipzig: Koehler, 1936).

kõigis asjades.⁵⁰ Selles kontekstis on fakt, et Rauddiviis tõstis lõpuks mässu tema selgesõnaliste juhtnööride vastu, palju väiksema tähtsusega. Pigem ei saa välistada, et sel moel kulgesidki asjad täpselt nii, nagu kindral oli kavatsenud, kuid tema aktiivset osalemist seaduserikkumises ei saanud tõestada – nagu oli juba juhtunud neli kuud varem võimuhaaramise ajal Liepājas. Veel enam, need aktsioonid demonstreerisid von der Goltzi valmisolekut võtta riske, mida tal oli vaja demonstreerida ja mis mõnikord tulenesid väga ekslikest hinnangutest poliitilisele olukorrale, nagu näiteks siis, kui ta eeldas, et Saksamaa ei kirjuta alla Versailles' rahulepingule.

Üldiselt mängis von der Goltz palju rohkem kui ainult sõjalist rolli ja tegutses omaenda poliitilise agenda elluviimise nimel, mis lähtus eesmärgist päästa Saksamaa sõjalised eesmärgid idarindel. Sealjuures oli ta huvitatud palju enamast kui ainult võitlusest bolševismi vastu ja Saksamaa piiride kindlustamisest, millega tema ülesanded pidid tegelikult piirduma. Seega takistas ta Läti valitsust igal võimalikul viisil, sest tema eesmärk oli hoida Kuramaad Saksamaa mõjusfääris. Ta kohanes oskuslikult pidevalt muutuvate tingimustega ja suutis Antandi nõudmisest hoolimata korduvalt vältida oma tagandamist. Alles siis, kui see muutus täiesti vältimatuks, algatas ta talle alluvate üksuste üleviimise Vene ülemjuhatusse alla. Pole põhjust kahelda, et tema 1920. aastal ilmunud mälestusteraamatus avaldatud mõtled ei olnud tegelikult juhised, millest lähtus tema tegevus 1919. aastal:

Kuid samal ajal tuli sõja õnnetust tulemusest päästa, mis veel päästa andis. Idas oli Saksamaa sõja võitnud. [---] Miks ei võinuks 1918. aasta augustis takistatud idapoliitika jätkumine koos „valgete“ venelasega mõnes muudetud, kohandatud vormis bolševikevastase võitluse lipu all veel võimalik olla? [---] Miks ei pidanud olema võimalik algatada ennekõike majanduslike ja poliitiliste suhete taastamist tuleviku Venemaaga? Venemaaga, mis

⁵⁰ Baltikumist tagasikutsumise järel avaldas *Reichswehr*'i 3. väegrupi juhatus (*Gruppenkommando 3*) talle järgmiste sõnadega tunnustust: „Isamaa-armastuse ja kohusetunde vaim, mis võimaldas Teie üksustel, mis olid sageli arvulises vähemuses, selliseid tulemusi saavutada suuresti tänu Teile, kes Te end ikka ja jälle terviku huvides rakendasite. Kui väga tundsid seda ka sõdurid ise, olete siiski Teie seda Teile osutatud usaldusega tõestanud. Lugupeetud, armastatud ja austatud, nagu juht ainult haruharva on, olite Teie see tugev pealik, kes hingestas nii erinevatest [meestest] kokku pandud väe ühtsuse vaimuga, tehes võimalikuks nii suure saavutuse. Estorff an von der Goltz, 8. oktoober 1919, DSHI 120 Generalkommando 5, S. 16–16v.

vajas pärast omaenda intelligentsi mahanõttimist hädasti Saksa kaupmehi, tehnikainimesi ja juhte, Venemaaga, mille tühjaks jäänud äärepovintside viljakas mullapind nõuab töökaid Saksa põllumehi? Sel moel saanuksid tööd ja leiba paljud inimesed, kes olid jäänud kodutuks aladel, mis okupeeriti ja hiljem ära anti, aga ennekõike minu sõdurid, kes värvati asustuslubadusega; Venemaa ei saanuks enam tõstatada vastuväiteid, mis tal olid enne sõda.⁵¹

Siiski on ka väiteid, mis mõnevõrra nõrgendavad meie kangelase kui iseisvalt tegutseva, poliitiliselt ambitsioonika ja riskialti juhi kuvandit. Näiteks tuleb tunnistada, et hoolimata oma iseseisvast tegutsemisest oli von der Goltz klassikalise sõjaväelise struktuuri ja selle alluvusvahekordade tulihingeline toetaja ning näis, et üldiselt ta ikkagi koordineeris oma tegevuse ülemjuhatuses, kui ta just ei astunud avalikult selle juhtnõõride vastu. Ilmselgelt ei olnud ta rahul uute arengusuundadega, mis jäädavalt muutsid sõjaväe toimimist ning piirasid tema käsuvõimu sõdurite üle.

Sündmused, mitte tagajärjel Saksa üksused viidi Vene ülemjuhatuses alla, näitavad, et kogu oma kangekaelsuse ja tema ettevõtmiste revolutsioonilise olemuse juures viis von der Goltz oma plaanid alati ellu ettevaatlikult ja samm-sammult ning oli kogu aeg dialoogis Maaväe ülemjuhatuses ja Saksa valitsusega. Loomulikult oli ta teadlik sellest, et Antandil oli endiselt mõjuvõimu tema liiga julge ja agressiivse lähenemise tõrjumiseks, näiteks korduvad ähvardused Saksamaale tungida. See oli efektiivne surveabinõu kindrali isamaalisele kohusetundele. Lõpuks domineerib mulje, et tema aktsioonid ja otsused ei olnud täiesti irdunud olukorra ja asjaolude määratud raamistikust. On tõsi, et von der Goltzi otsuseid ja tegevust iseloomustas tugev individualism ja pidev piiride proovilepanek ning nende nihutamine. Kuid talle seatud piire ja antud juhtnõõre ta ilmselgelt ei eiranud ning olulistes küsimustes oli tema vahekord oma ülematega kindel ja selge, mis ei ole ühele õigele sõjapealikule kindlasti iseloomulik. Veel enam, lõpuks nõustus ta enda tagandamisega, kuigi loomulikult alles pika viivituse järel, mida ta kasutas oma tuleviku selitamiseks enda huvides.

⁵¹ Rüdiger Graf von der Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum* (Leipzig: Koehler, 1920), lk 127.

Ja Josef Bischoff? Esmapilgul võib tedagi käsitada kui sõjapealikku. Ta oli samuti kogenud ohvitser, tal oli lähedane side oma sõduritega ja ta näitas üles riskivalmidust, õhutades oma sõdurite allumatust. Kuid ka tema puhul on raske olukorda selgepiirilisel hinnata. Bischoffi puhul näeme samuti, et ta algatas mässu alles siis, kui selgus, et Saksamaa valitsus ei pane sellele vetot ning võiks ettevõtmist rahaliselt toetada, vähemalt lühikest aega. Niisiis ta ainult kiirendas juba alanud arengut. Võttes arvesse üksikasjalikke nõudmisi, mida ta esitas oma sõdurite huvides, võib lisaks väita, et tema tegevuse üks peamisi tõukejõude oli kindlasti subjektiivne arusaamine õiglusest ning hoopiski mitte kavatsus poliitilise tegelasena areenile tõusta.

Kokkuvõttes, vastus küsimusele, kas need kaks sõjaväelast olid Baltikumi sõjapealikud, jääb ambivalentseks. Mõlema tegevuses oli ilmselgelt mõningaid sõjapealikkuse tundemärke, kuid samal ajal ei olnud kumbki täielikult irdunud raamidest, mille olid neile seadnud need, keda nad käsitasid poliitilise võimuna. Kuigi nende ettevõtmised olid erakordselt riskantsed, olid mõlemad samal ajal pidevas dialoogis oma ülematega ja enamasti täitsid neile antud käsked. Lisaks sõltuvusele Maaväe ülemjuhatusel ja Saksa valitsuse toetusest, keda Antant omakorda tugevasti survestas, sõltusid nad ka baltisaksa poliitikute rahalisest ja poliitilisest toetusest. Kumbki ei püüdnud riigipöördega võimu haarata. Pigem kasutasid nad oma ametikohti, kuhu nad olid ametlikult nimetatud, et ellu viia oma arusaamu isamaalisest kohusest ja vastutusest oma sõdurite ees.

Niisiis, mõningase ettevaatusega sõjapealiku terminisse puutuvast peab seda määratlust nende meeste puhul pigem vältima. Sellekohane hinnang ei pea loomulikult ei alavääristama ega ka mitte õigustama Rüdiger von der Goltzi ja Josef Bischoffi tegevust. Selle asemel tuleb selle hinnangu taustal edaspidi lähemalt vaadelda neid võimustruktuure, milles nad tegutsesid ning mis keskendub samapalju ka Saksa võimude ja sõjaväejuhtide enesekuvandile. Ilmselgelt olid valitsuse seatud piirid nii pehmed ja poorused, et sõjaväejuhid nagu von der Goltz ja Bischoff võisid suuremate jõupingutusteta tegutseda väljaspool oma kompetentsi piire, ilma et neid oleks selle eest vastutusele võetud. Niisiis ületasid nad tahtlikult neid piire ainult siis, kui sellisest tegevusest tuleneda võivad tagajärjed olid ette näha. Sotsiaaldemokraatliku valitsuse selles küsimuses võetud nõrk positsioon ei ole käesoleva artikli teemaks, nagu ka mitte poliitilise avaliku arvamuse äärmuslik polariseerumine, mille see kaasa tõi ja seda mitte ainult Saksamaal.

Hoolimata sellest, kas nimetada mõlemat meest sõjapealikuks või mitte, on vaieldamatu, et kindral Rüdiger von der Goltzi lahkumine ja Rauddiviisi üleviimine Vene ülemjuhatuses alla muutsid jällegi mängureegleid, mille järgi Kuramaal tegutseti. Need sündmused ei tähendanud mitte ainult Saksa sõjaväe ametliku käsuliini katkemist, vaid ka täielikku loobumist varem kehtinud nõudmisest, et Saksa sõjavägi peab piirkonnas tegutsema korrakaitsejõuna. Kas see lõhkus sõjaväe struktuuri nii, et tegevusväli oli nüüd iseseisva sõjapealiku jaoks ette valmistatud? Vastav näitaja võiks olla see, et Lääne-Venemaa Vabatahtliku Arme asutamisse andis oma panuse veel ühe ambitsioonika ohvitseri, polkovnik Bermond- Avalovi allumatus.

Ka Vene üksused, millega olid nüüd liitunud Rauddiviis ja teised Saksa üksused, ei pidanud õigupoolest enam kauemaks Kuramaale jääma. 9. juulil oli Vene valgekaartlik kindral Nikolai Judenitš, kellele formaalselt allusid kõik Vene üksused Baltikumis, andnud käsu astuda laevadele ja suunduda Narva. Kõik need üksused pidid liituma Judenitši Petrogradi-pealetungiga.⁵² Kui ka vürst Anatoli Lieven, kes oli Vene vägede ülemjuhataja Kuramaal, aga ka Saksamaal tema õhutusel sel ajal värvatud vägede ülemjuhataja,⁵³ käsule allus, siis ei teinud seda sugugi mitte kõik Vene ohvitserid. Polkovnik Bermond- Avalov keeldus käsule allumast ja jäi koos oma korpusega „Krahv Keller“ Jelgavasse. Sel moel võttis ta üle kõigi Kuramaale jäänud üksuste juhtimise ja temast sai Saksa korpuse juhatuses kontaktisik kõigis Saksa-Vene koostöösse puutuvates küsimustes.⁵⁴ Kuid see samm ei lahendanud sugugi kohe kõiki konflikte, mis olid seotud Vene üksuste juhtimisega, ja protsess, mis tegi Bermond- Avalovist kõige suurema võimuga Vene ohvitseri Jelgavas, oli kõike muud kui vastuoludeta. Eriti kui Saksa üksuste üleviimine tema alluvusse hakkas lubama tegelikku sõjaväelise võimu positsiooni, pidi Bermond- Avalov olema valmis tugevaks vastutuuleks. Kindlasti ei olnud puudust poliitiliste ambitsioonidega Vene ohvitseridest, kes olid suve jooksul Berliinis ja Jelgavas võtnud sisse positsioonid olemaks juhtima uue läänerinde avamist Vene kodusõjas. Peale endise ratsaväekindrali

⁵² Volkman, *Emigration*, lk 67.

⁵³ Rittmeister von Rosenberg, *Die Bildung russischer nationaler Formationen an der baltischen Front* (Berlin: Russische Korrespondenz, 1920).

⁵⁴ Lenz, „Bermond-Affaire“, lk 19.

Vassili Biskupski ja endise tsaariarmee kindralstaabi ülema Vassili Gurko olid samasugused kavatsused polkovnik Jevgeni Võrgolitsil, kes oli kevadel endistest Saksamaal olnud sõjavangidest formeerinud veel ühe korpuse, mis paiknes Põhja-Leedus. Asjaolu, et tehti ettevalmistusi võitluseks ülemjuhataja ametikoha pärast, viis selleni, et „1919. aasta augustis ja septembris sai Jelgavast Pariisi ja Berliini kõrval lühikeseks ajaks üks Läände põgenevad Vene emigrantide gruppide poliitilise ja sõjalise planeerimise keskusi“.⁵⁵ Paljud poliitikud ja ohvitserid ilmusid Jelgavasse valmisolekuga toetada Bemondti tema ettevalmistustes Punaarmee ründamiseks või siis selleks, et õõnestada tema positsiooni kohapeal.

Selles konfliktis oli kindral Gurko kõige tõsisemalt võetav ja ilmselge valik Vene kodusõja uue rinde ülemjuhataja ametikohale. Kuid kindral näis tahtvat oodata ja vaadata, mil määral see ettevõtmine üldse tõsisaid eduvõimalusi töötas, ning lõpuks see ei osutunudki teostatavaks. Polkovnik Bermondti ei olnud eelistatuim kandidaat, sest tal puudus piisav sõjaväeline kvalifikatsioon. Kuid tänu jõupositsioonile, mille ta oli Jelgavas saavutanud, suutis ta tõrjuda Biskupski intriige, kes oleks olnud vägagi õnnelik, kui oleks saanud üle võtta ülemjuhataja ametikoha ja kellel oli Berliini Sõjalis-Poliitilise Nõukogu toetus. Kuigi von der Goltz rõhutas, et „ta ei taha sekkuda venelaste siseasjadesse“,⁵⁶ oli see lõpuks siiski tema otsus, mis viis Bermondti ametisse nimetamiseni. Valikut põhjendas ilmselt seegi, et Bermondti oli end juba täielikult Saksa struktuuridega lõiminud.⁵⁷

Selle tulemusena sõlmis von der Goltz 21. septembril Bermondtiga lepingu „eesmärgiga ülemjuhatus sakslastelt venelastele üle anda“⁵⁸ – pärast Saksa vägede taandumist. Leping nägi ette, et „Vene üksused [---] võtavad üle rindelõigu Jelgava ja Riia vahel [---] ning sellega ka alles jäänud üksuste Saksamaale viimise kaitse“. Rännaku korral oli neile tagatud „veel kasutada olevate Saksa üksuste“ toetus. Peale selle sätestati, et „vabatahtlikult maha jäävate sakslastega“ sõlmitakse lepingud ja „Vene ülemjuhatus võtab Jelgava kubermangu ja Saksa armee rajatised kokkulepitud kuupäeval aktiva üle“.

⁵⁵ Lenz, „Deutschbalten“, lk 29.

⁵⁶ Ibid., lk 35.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Tsiteeritud Volkmann, *Emigration*, lk 70 järgi.

Vaatamata varasemale konfliktile Biskupski ja Vene emigrantide gruppidega Berliinis kohustus Bermond delikaatselt „täitma sakslastega sõlmitavate lepingute huvides Berliini Vene Sõjalis-Poliitilise Nõukogu poliitilisi ja majanduslikke direktiive ning tegutsema tulevikus ainult täielikus kooskõlas selle nõukoguga“. Saksa valitsus kaitseminister Gustav Noske isikus kiitis selle kokkuleppe oma 26. septembri telegrammiga heaks:

Reichswehr'i minister nõustub kindral krahv Goltzi ettepanekuga, mis näeb ette ülemjuhatause üleandmise Jelgavas venelastele ja kutsub Saksa sõdureid üles otsustama, kas nad soovivad a) astuda oma riisikol Vene teenistusse või b) naasta Saksamaale kas raudteisi või jalgsi. Selleks tuleb anda vastavad korraldused. Sõdureid peab teavitama, et neile, kes ei lahku ettenähtud kuupäeval, ei saa Saksamaa enam palka maksta. Kui evakuatsiooniga kauem venitatakse, ähvardavad ameeriklased kõige tõsisemate majanduslike meetmetega, toiduainetega varustamise katkestamise ja laenuandmisest keeldumisega.⁵⁹

Kui von der Goltz 3. oktoobril viimaks tagasi kutsuti, andis ta juhtimise ka ametlikult Bermondtile üle.

Pavel Bermond-Avalovi Riia pealetung – sõjapealiku tõus ja langus?

Seni kirjeldatud sündmused osutavad selgelt, et tegemist on sõjapealikuga. Bermond seadis oma autoriteedi vastukaaluks valgekaartliku liikumise käsuliinile, pani end maksma võistluses mitme rivaaliga armee ülemjuhataja ametikoha pärast ja seisis nüüd aukartustäratava armee eesotsas.⁶⁰ Veel enam, varsti avaldas polkovnik poliitilise programmi Lääne-Venemaa riikliku ümberkorraldamise põhimõtetega. Kui Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armeed proovis 8. oktoobril Läti sõjaväge rünnates Riia vallutada, sai ta üleöö kurikuulsaks.

⁵⁹ Tsiteeritud Volkmann, *Emigration*, lk 71 järgi.

⁶⁰ Armeed täpse suuruse üle vaieldakse tänini. Uurimustes enamasti väidetud 50 000 on arvatavasti liiga suur arv.

Otsese sõjalise vastasseisu juured olid alates Strazdumiža relvarahu sõlmimisest pidevalt kasvanud pingetes Läti valitsuse ja Jelgavas paiknenud Saksa-Vene vägede vahel. Läti valitsus nõudis Saksa ja Vene vägede evakueerimist Läti territooriumilt ning protesteeris ägedalt selle vastu, kuidas okupatsioonivõimud terroriseerisid Kuramaa tsiviilelanikke. Eri- nevalt 1919. aasta esimesest poolest oli Läti valitsusel nüüd tugev positsioon. Strazdumiža relvarahuleping tugevdas Läti valitsust poliitiliselt. Pealegi oli lätlastel nüüd võimalik oma sõjaväge süstemaatiliselt üles ehitada. Tähtsuseta polnud seegi, et *Landeswehr*'i koosseisu kuulunud ja sõjakogemusega läti üksused polkovnik Jānis Balodise juhtimisel olid nüüd samuti Läti sõjaministri alluvuses. Lisaks oli Võnnu lahing näidanud, et ohu korral võidakse loota Eesti sõjaväe toetusele. Loomulikult ei jäänud lätlaste enesekindluse tõus märkamata Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed sõduritele ja ohvitseridele. Septembri lõpus levis Saksa ja Vene üksustes järjest rohkem kuulduisi lätlaste vältimatust pealetungist. Demarkatsioonijoonelt tuli teateid tulevahetustest, mille olid arvatavasti algatanud mõlemad pooled.

Selles pingelises olukorras nõudis Bermondts oktoobri alguses Läti valitsuselt oma vägedele õigust marssida läbi Läti, et sekkuda Ida-Lätis sõtta Punaarmee vastu. Mõistetavail põhjuseil lükkas Läti valitsus selle nõudmise tagasi. Bermondts vastas omal moel ja andis käsu rünnata Riit. Nagu näeme, oli Läti valitsuse keeldumine tema nõudmist täita ainult üks paljudest põhjustest, mis viis selle otsuseni.

Esiolgu oli see sõjaline avantüür seotud ka poliitilise programmi väljakuulutamisega, millega ülemjuhataja üritas Läti rahvale oma kavatsusi selgitada. See programm näitab, et Bermondts oli huvitatud korra kehtestamisest omaenda erilises tähenduses. Selleks avaldas ta oktoobri alguses läti-, vene- ja saksakeelse üleskutse, milles ta teatas „kõigile elanikele“, et tema kui „Vene võimuesindaja“ on „alates selle aasta 21. augustist, pärast Saksa vägede väljaviimist, üle võtnud Läti territooriumi haldamise ja kaitse“.⁶¹ Ta teatas, et tulevikus ei kavatse ta „lubada ühtegi korrariikumist ega ühtegi rünnakut isikute ja ükskõik kellele kuuluva omandi vastu“.

⁶¹ Allen Einwohnern, DSHI 120 Generalkommando 4, S. 24. (Pole teada, millist sündmust Bermondts 21. augustit nimetades silmas pidas.)

Läti siseministeeriumi, rahandusministeeriumi ja riigikontrolli hoone Riias pärast lahinguid 1919. aasta oktoobris. Tänapäeval on selles majas Läti Pank. RA, EFA.114.A.253.810

Ta kutsus üles lähtuma ühise hüve nimel võrdsuse ja ühise tegutsemise ideaalist:

Ma kutsun üles kõiki, sõltumata rahvusest, erakonnast või usutunnistusest, naasma rahumeelse tegevuse juurde ning alluma kõigis asjades minu poolt ametisse nimetatud ja kinnitatud ametivõimudele – silmas pidades, et Venemaa suveräänsus on alati taotlenud maa heaolu ja õitsengut ning aidanud tal elada rahu pikkade aastate vältel.

Sellega meenutas ta Vene keisririiki, mille väidetavasti rahulikesse aegadesse ta soovis tagasi pöörduda. See tuli saavutada sõjaliste abinõudega:

Arme, mille ma olen värvanud, läheb sõtta bolševike, rahva kõige kurjemate vaenlaste vastu – kellega lurjused on valmis rahu sõlmima –, et vabastada Venemaa nende orjaikkest. Kutsun inimesi üles mind minu ettevõtmises kogu jõuga toetama ja mitte kuulama [---] vabaduse ja kultuuri vaenlaste levitatud kuuldusi.

Tema mainitud „lurjused, kes on valmis rahu sõlmima“, said mõistagi olla ainult Läti ja Eesti valitsus.

Ta tegi ka selgeks, et tal on kaugeleulatuvad plaanid Lääne-Venemaa tulevaseks riiklikuks arenguks: „Minu poolt okupeeritud Läti aladel teen ma kõik vajalikud ettevalmistused enesemääramiseks vastavalt elanike soovidele.“ Mida täpselt tähendas enesemääramine Bermondti meelest, jääb vaieldavaks.

14. oktoobril avaldatud proklamatsioonis oma sõduritele täpsustas Bermond, kuidas ta kujutas ette uue riikliku korralduse kujunemist Lätis:

Ärge uskuge valekuuldusi, et Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armee on tulnud Lätti parunite võimu taastamiseks. Ei ja veel kord ei! Läti omaavalitsuses antakse kaks kolmandikku häälest lätlastele. Ärge uskuge muinasjutte selle kohta, nagu ma tahaksin Lätist teha Venemaa kubermangu. See pole tõsi, sest seda küsimust ei saa lahendada mina, seda enam, et Antant on seisukohal, et selle küsimuse saab lahendada ainult Venemaa Rahvuskogu koos Läti rahva esindajatega.⁶²

Ta rõhutas uuesti vajadust ühendada kõik jõud võitluseks bolševismi vastu:

Ma taotlen ainult ühte sihti ega lase end sellest kõrvale juhtida. Minu eesmärk on võitlus bolševismiga kuni selle lõpliku hävitamiseni. Igaüks, kes tahab mind selles võitluses aidata, on Venemaa sõber, ja Venemaa ei unusta oma sõpru. Igaüks, kes hakkab mind selles võitluses takistama, on Venemaa vaenlane, ja see aeg ei ole väga kaugel, kui Venemaa oma vaenlased puruks muljub.

Tema jaoks näis igaüks, kes väitis end tunnustavat Balti riikide autonoomiat, kuuluvat just nimelt sedasorti „Venemaa vaenlaste“ hulka, isegi kui nad olid ilma igasuguse kahtluseta antibolševistlikud Vene ohvitserid. Seepärast põhjendas ta oma keeldumist alluda Judenitši käskudele oma arusaamaga isamaalisest kohusest:

Kindral Judenitš ja tema Loode-Venemaa valitsus, mis moodustati Antandi õhutusel, on juba tunnustanud väikeste Eesti ja Läti ning teiste vabariikide iseseisvust, mida juhtivate valitsuste poliitika on kõhklev ja

⁶² Proklamation an die Avaloff-Truppen, 14. oktoober 1919, DSHI 120, Generalkommando 4, S. 5–6.

kes on valmis katkestama võitluse bolševike vastu. Selline suund ei saa arvestada ühegi tõelise Venemaa patrioodi toetusega, kelle eesmärgiks on bolševismi täielik hävitamine ja tugeva Vene impeeriumi taastamine. Kuramaa mahajätmise kindral Judenitši käsul viiks selle maa välja Venemaa mõju alt ning soodustaks bolševismi kiiret levikut.

Niisiis ei olnud see ainult sõjalis-strateegiline vajadus, mis sundis teda keelduma rinde likvideerimisest Kuramaal, vaid teda ajendas ka põhimõte, et „Venemaa huvides ei ole Baltimaade eraldumine, mis tagavad Venemaale väljapääsu merele ja mille huvid on igipõliselt Venemaaga seotud“. Need huvid põhinesid ka Bermonditi isiklikel liitudel: „Tuleb märkida, et Läänearmee üksusi ja haldusaparaati toetavad kohalikud läti ja baltisaksa elanikud, kes näevad Balti riikide soodsat tulevikku tihedas kokkukuuluvuses Venemaaga.“

Bermonditi hakkas oma poliitilist programmi ellu viima kohe pärast seda, kui oli saanud ülemjuhatajaks. See väljendus eriti Lääne-Venemaa Kesknõukogu moodustamises, mis võttis endale Berliini Sõjalis-Poliitilise Nõukogu rolliga sarnaneva funktsiooni ja mille ülesandeks sai okupeeritud alade haldamine. Lisaks oli kesknõukogu ülesannete seas ka armee varustamine ja rahastamine, mis mõlemad olid rahvusvahelise surve tõttu väga keerulised ettevõtmised. Tegelikult oli selles vallas esialgu teatud edu tänu Saksa relvatootuse mõningasele toetusele.⁶³ Kuid et raha polnud siiski piisavalt kogu armee täielikuks varustamiseks ja sõduritele palga maksmiseks, tuli leida alternatiivseid rahastamisallikaid, nagu seda kirjeldab Hans-Erich Volkmann:

Seetõttu otsustas Lääne-Venemaa Nõukogu hakata trükkima raha [---], mille tagatiseks oli sõjaväe vara. Sõjaväe operatsioonialal omandas see nn Bermonditi raha, mida trükiti vene- ja saksakeelsete pealiskirjadega, vastupidiselt ootustele ostujõu omamoodi vekslina.⁶⁴

Kokkuvõttes kujuneb Bermonditist pilt kui autonoomsest sõjaväelisest ettevõtjast, kes tegi katset arendada oma sõjalisele jõule tuginev regionaalse võimu kandja positsioon poliitilise mõjuvõimu nõudeks. Kuna tema vastane Riias teda ei usaldanud, otsustas ta konflikti lahendada sõjaliste

⁶³ Volkmann, *Emigration*, lk 71–72.

⁶⁴ *Ibid.*, lk 72.

vahenditega. Muu hulgas tegi ta sel eesmärgil spetsiaalseid jõupingutusi loomaks tihedat sidet oma sõduritega, kellelt ta nõudis vastutasuks tingimusteta lojaalsust.

Suur osa sellest hinnangust aga ei osutu kriitilisel uurimisel siiski paikapidavaks. Alustades ülemjuhatajaks saamisest – mõistagi oli Bermond t Judenitši käskudele mitte alludes seadnud end parimasse olukorda võimu ülevõtmiseks Kuramaal. Kuid lõpuks saavutas ta selle eesmärgi peamiselt tänu von der Goltzi toetusele, kes hindas tema robustset ohvitseriolekut. Niisiis ei vasta pelk ülemjuhatus üleandmise ametlik protseduur (koos Saksa valitsuse heakskiiduga sellele) veel autonoomsele tegutsemisele, mida võiks oodata sõjapealikult. Peale selle polnud von der Goltz ainus, kellest Bermond t suurel määral sõltus. Otsuse Riia t rünnata ei tinginud mitte niivõrd ülemjuhataja kartmatus ja vaprus, kuivõrd tema baltisaksa nõuandjate surve.⁶⁵ Parun Eduard Nolcken, üks Bermond t nõuandjaid Jelgavas, kommenteeris Riia ründamist järgmiselt: „Siin ei kaldu keegi mängust loobuma seni, kuni tema käes on endiselt trump, sõjaline ülekaal.“⁶⁶ Kuid olukorda komplitseeris asjaolu, et see trump oli tegelikult viimane kaart, mis tal veel käes oli. Saksa valitsus rahastas Lääne-Venemaa Vabatahtlikku Armeed ainult kuni septembri lõpuni. Uut rahaallikat polnud veel leitud. Seetõttu vajati kiiresti sõjalist edu, et väge koos hoida.⁶⁷ Niisiis peaks näiliselt julget Riia ründamist vaatlema pigem kui meeleehtlikku tegu, mis tulenes suutmatuses leida kogunenud probleemidele teistsugune lahendus. Isegi sõjalistes küsimustes oli Bermond t ikka veel väga sõltuv Josef Bischoffi ümbritsevatest Saksa ohvitseridest, kelle vastutusel oli endiselt sõjaline strateegia. Bermond t til endal polnud arvatavasti vajalikke võimeid, kui otsustada tema parimal juhul keskpärase sõjaväelise karjääri järgi.⁶⁸ Isegi tema nime all nii pompoosselt välja kuulutatud poliitiline programm

⁶⁵ Lenz, „Bermond t-Affaire“, lk 20.

⁶⁶ Tsiteeritud Lenz, „Deutschbalten“, lk 36 järgi.

⁶⁷ Lenz, „Bermond t-Affaire“, lk 20.

⁶⁸ Igor' Barinov, Ivan Strelkov [Игорь Баринов, Иван Стрелков], „„Kto vy, knjaz' Avalov?“ Portret poliitičeskogo avantjürista vremen Graždanskoi vojny v Rossii“ [Кто вы, князь Авалов? Портрет политического авантюриста времен Гражданской войны в России], *Forum novejšej vostočnoevropejskoj istorii i kultury* [Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры] 2 (2017), lk 141–144.

ei näi olevat lähtunud tema enda algatusest. 3. oktoobril teavitas Jelgava Kesknõukogu esimeheks hakanud krahv Konstantin von der Pahlen Pilar von Pilchaud, kes oli Berliinis:

Me oleme siin moodustanud „Lääne-Venemaa Kesknõukogu“, mille nimetuse laenasime Denikini armeelt. Valitsused à la Ulmanis või Esti või Judenitš oleks olnud naeruväärne. [---] Lähematel päevadel avaldab ka Bermond- elanikele minu kirjutatud üleskutse. Niisiis hakkab Vene plaani algus olema eeskujulik.⁶⁹

Nagu ülaltoodust ilmneb, oli Bermondtil poliitilistes küsimustes vähe kaasa rääkida. Selgub, et isegi kui kaasaegne ajakirjandus tundis ekstsentrilise Vene ohvitseri vastu suurt uudishimu ja arutles elavalt ka tema hämara päritolu üle, ei olnud ta kindlasti mitte Baltikumi sõjapealik. Vastupidised hinnangud tulenevad peamiselt tema enda väga üksikasjalistes, kuid ka suure kujutlusvõimega kirja pandud mälestustes loodud narratiivist.⁷⁰ Palju täpsem on nimetada Bermond- ti marionetiks.⁷¹ Ta polnud mitte niivõrd viigileht teatud erihuvide varjamiseks, kuivõrd marionett igaühele, kes oli huvitatud konflikti alalhoidmisest Baltikumis: baltisaksa eliidile, kes ei tahtnud loovutada oma varandust ja mõjuvõimu uuele valitsusele; Saksa sõjaväelastele, kes tahtsid päästa kaotatud maailmasõda vähemalt idarindel; vabakorpuslastele, kes soovisid elada oma sõdur-asunike unistustes ega tahtnud loobuda neile Kuramaal lubatud maatükist. Avantüüri ainus aspekt, mis võis Bermond- ti tegelikult isiklikult huvitada – tema armee muutmine valgekaartliku liikumise lõimitud komponendiks – osutus eriti jätkusuutmatuks. Tegelikult andis Bermond- t ise oma keeldumisega alluda käskudele panuse kontrevolutsiooniliste ettevõtmiste nurjumisse ja Judenitš kuulutas ta selle eest avalikult reeturiks. „Denikin ja Koltšak, kellele ta püüdis oma tegevust põhjendada, ei reageerinud sellele näib et mitte kuidagi.“⁷²

⁶⁹ Pahlen an Pilar von Pilchau, 3. oktoober 1919, DSHI 190 BR/BLW 088, S. 1–2.

⁷⁰ [Pavel Avalov], *Im Kampfe gegen den Bolschewismus. Erinnerungen von General Fürst Awaloff. Oberbefehlshaber der deutsch-russischen Westarmee im Baltikum* (Glückstadt und Hamburg: Augustin, 1925).

⁷¹ Niisugusele järeldusele jõuti juba tol ajal, näiteks Liitlaste Balti Komisjonis. Vt Lenz, „Bermond- t-Affaire“, lk 18.

⁷² Lenz, „Bermond- t-Affaire“, lk 20.

*Polkovnik Pavel Bermond-Avalov ja tema staabi ohvitserid.
Läti sõjamuuseum, LKM S-692-n*

Kõiki nimetatud suundumusi kinnitab üksikasjaline aruanne, mille üks Bermondti kindralstaabi anonüümseks jäänud polkovnik edastas 22. novembril Läti konsulaaresindajale Berliinis. Oma sõnul oli polkovnik enne seda, kui ta Kuramaal teenistusest lahkus, nagu veel paljud Vene vabatahtlike üksuste sõjaväelased, „Bermondti ettevõtmise tegelikud eesmärgid läbi näinud“.⁷³ Ta rõhutas, et Saksamaal sõjavangilaagritest värvatud vabatahtlikele oli ettevõtmise eesmärgi kohta süstemaatiliselt valetatud:

Nad pandi uskuma, et neid viiakse bolševike vastu ning peagi saavad nad koju naasta. Kuramaa pidi olema ainult vahepeatus koondumiseks. Venelastel polnud aimugi tegelikest plaanidest, neile valetati kogu aeg ja nad kisti vastu nende tahtmist Bermondti avantüüri. Erandiks olid ainult mõned ohvitserid.

⁷³ Aus einer Unterredung mit NN. Oberst des Bermondtschen Generalstabes, 22. november 1919, LVVA, F2575_20_7, 59.–68. lp.

Aruanne kinnitab sedagi, et kogu aktsioon oli Saksa ettevõtmine:

Bermond oli pelgalt hüpinknukk Saksa planeerijate käes ja Vene ohvitserid, kes olid asjaga seotud, olid ainult Saksa eesmärkide teostamise tööriistad. [...] Venelased määrati administratiivsetele ametikohtadele, mida eksponeeriti väljapoole. Et venelasi oli vähe, kasutati „saksa venelasi“, s.t baltisaksa paruneid, kes olid olnud Vene teenistuses ja keda välismaal peeti venelasteks, kuigi nad olid baltisaksa aadlikliki tüüpilised esindajad.

Ta rääkis ka finantskõkkulepetest Saksa tööstusringkondadega:

Bermonditi staabis olid spetsiaalsed kaubandus- ja rahandusosakonnad okupeeritud alade majanduslikuks ekspuuteerimiseks. Okupeeritud ja tulevikus okupeeritavad territooriumid olid jagatud ringkondadeks. Iga vallutatud ringkonda tuli ekspuuteerida vastavalt plaanile: kogu tooraine ja toodang rekvireerida, mobiliseerida ja Saksamaale vedada. Samal ajal tagasid Saksa huvigrupid vajaliku rahastuse ja müüsid okupeeritud territooriumil Saksa tööstustoodangut.

Armeed tegevus võis olla seega ajendatud eesmärgist allutada „Venemaa Saksamaa majanduslikule eestkostele“. Ta kinnitas samuti, et endiselt juhtisid tegevust Saksa ohvitserid: „Kõrgem väejuhatus oli täielikult sakslaste käes ning näiteks ka Riia vallutamise plaani olid välja töötanud sakslased. Isegi kõik käsud ja teated olid kirjutatud saksa keeles ja alles seejärel vene keelde tõlgitud.“

Seega pidi olema plaanidesse pühendatud ka von der Goltz ja isegi Saksamaa esindajad kohapeal olevat olnud väga vastutulelikud: „Saksa diplomaatiline esindus ja ametnikud käitusid väga heatahtlikult – isegi kui nad näisid ametlikult neutraalsed, olid nad eraviisil väga huvitatud ja rääkisid Bermonditi avantüürist kui „ühisest asjast“. Sakslaste poolelt levitati arvamust, et Saksamaa valitsuse ametlikke käsked ei pea võtma tõsiselt.“

Olude kirjeldused osutavad, et sõdurite käitumine Kuramaal oli vahepeal vähe paremuse suunas muutunud:

Saksa vägede olemust ja taotlusi Kuramaal iseloomustab saama- ja kättemaksuhimu. 80% Saksa sõdureid võib kindlasti kirjeldada kui röövleid. Olid organiseeritud röövlirühmud, millesse kuulus ka ohvitser. Kui röövlid vangistati ja Vene ohvitserid nõudsid nende karistamist, allutati nad Saksa

jurisdiktsioonile, kuid enamasti karistati neid Saksamaale saatmisega. Saksa sõdurid olid kaasatud illegaalsesse äritsemisse Saksa sõjaväe varaga, nad müüsid seda venelastele, kuid valmistusid Saksa sõjaväe omandit ka bolševikele müüma, mida nad olid teinud juba ka 1918. aasta detsembris ja 1919. aasta jaanuaris. Vana Saksa armee põhjakiht tuli Kuramaale, et „jõukaks saada“ ja „pikka rubla“ teenida. Nende seas oli palju niisuguseid, kes olid kohtumõistmise eest Saksamaalt põgenenud [---].

Polkovnik kirjutas Kuramaale tulnud Saksa sõdurite motiivide kohta:

20% sakslastest olid mehed, kelle reklaamiagentuurid olid siia meelitanud ning kes arvestasid asustus- ja teenimisvõimalusega. Veel olid nende hulgas veendunud monarhistid, kes tahtsid võidelda monarhia taastamise nimel. Kuid enamus oli poliitiliselt täiesti ükskõikne ning valmis teenima ükskõik milliseid eesmärke ja ettevõtmisi. Oli ka paras hulk terrorismikalduvusega Spartakusbundi liikmeid.

Samuti kommenteeris ta Saksa-Vene koostöö argipäeva:

Venelaste ja sakslaste läbisaamine oli väga halb. Saksa ohvitseride ja venelaste vahel valitses rivaalitsemine ja usaldamatus ning viimased tundsid end kõrvalejätetuna. Sõdurite omavaheline läbisaamine oli veel halvem kui ohvitseridel. Oma rolli mängis vana vaen sõjavangilaagrite ajast. Venelased tundsid end petetute ja ärakasutatutena. Majutamise ajal tekkisid venelaste ja sakslaste vahel peaaegu alati konfliktid. Sakslased nõudsid oma kasutusse kõik paremad ruumid, isegi kui need olid juba venelaste käes. Oma tahtmise saamiseks ähvardasid sakslased Saksamaale taanduda ja venelased omapäi jätta. Ükski rivistus, kus kohtusid venelased ja sakslased, ei möödunud ilma vägivaljata.

Aga ka Vene üksuste siseelu oli kõike muud kui rahumeelne. Tähtsat rolli mängis Bermondti „ohranka“, „kurikuulsa tsaristliku ohranka eeskujul tema isiku kaitseks loodud politseiüksus“. Aruandes kirjeldatakse selle üksuse enesekuvandit järgmiselt:

Ohranka oli väljapressimise ja röövimise kattevarjuks. Ohranka kuulutas Bermondti võimupiirkonda sattunud rikkad kaupmehed bolševikeks või Bermondti elu kallale kippuda kavatsevateks konspiraatoriteks, kelle

Bermond surma mõistis ja kelle ohranka mehed siis paljaks röövivad. Sel moel hukkus mitu Jelgava kaupmeest ning mõned Jelgavasse saabunud reisijad kadusid jäljetult.

Kuid nende sündmuste taga polnud isegi mitte Bermond ise, vaid ta lasi end oma tegudes juhtida oma alluvate intriigidest. Need intriigid sündisid „konkureerivast kadedusest“ ka Vene sõjaväeasutuste endi vahel ja maksid mõnele Vene ohvitserile elu.

Aruandes põhjendatakse Riia ründamise läbikukkumist hoolimata sõjalisest ülekaalust strateegiliste vigade ja Läti armee otsustava vastu-panuga, aga ka Lääne-Venemaa Vabatahtliku Arme sõdurite üldiselt viletsa lahinguvalmidusega:

Bermond ja sakslastest ülemad lubasid sõduritele, et Riia vallutatakse kiiresti ning pärast väga meeldivat ja kerget sõjaretke jäävad nad terveks talveks Riiga laagrisse. Kuid kui esimene rünnak nurjus ja üksused tõm- mati raskesse ja pikale veninud võitlusse, vaibus palgasõdurite seikluslust ja nad teatasid, et „ei taha lasta end mõne näruse marga eest hävitada“.

Niisiis oli Bermondi armee laialisaatmine tingitud suures osas ka raha- puudusest. Oma valuuta käibe laskmine oli otsustav viga:

Elanikud ega ka mitte sõdurid ei uskunud Bermondi rahasse. Kohustus- lik vahetuskurss aitas väga vähe. Bermond oli lubanud, et tema raha konverteeritakse Saksa vääringusse. Lubadusest ei peetud kinni. Raha väärtusetuks muutumine oli löök ettevõtmise kõige haavatavama koha pihta ning kogu organisatsioon hakkas lagunema katastroofilise kiirusega.

Lääne-Venemaa Vabatahtliku Arme vaatepunktist olid Riia ründamise esimesed päevad üsna edukad. Daugava-äärseid Läti positsioone rünnanud Saksa-Vene väed tungisid kiiresti Riia eeslinnadesse. Siis pakkus Bermond Läti valitsusele relvarahu, millest viimane keeldus. Läti armee suutis peale- tungi Eesti soomusrongide ja Briti eskaadri toetusel peatada ning läks vasturünnakule.⁷⁴ Lisaks muutis Antant Läti sündmuste tõttu oma poliitikat ja hakkas nüüd kasutama tema käsutuses olevaid vahendeid selleks, et

⁷⁴ Rauch, *Geschichte*, lk 65.

puhastada Baltikum lõplikult Saksa vägedest. 10. oktoobril otsustati alustada Läänemere blokaadi.⁷⁵ Samuti avaldas survet liitlaste Balti Komisjon, mida Balti riikides juhtis Prantsuse kindral Henri Niessel ja mis toetas kindralilt maa puhastamist Saksa vägedest ja nende varustamise katkestamist.⁷⁶ Kindral Walter von Eberhardt, kes oli Rüdiger von der Goltzilt üle võtnud reservkorpuse juhatamise, püüdis nüüd korraldada vähemalt pooleldi organiseeritud taganemist. Selle tegid raskemaks rünnakud Saksa-Vene vägede vastu, mida ei teinud mitte ainult pealetungivad Läti üksused. Ründasid ka jõugud ja mitmesugused rühmitised, eriti raudteel, nii Kura-maal kui ka Leedu territooriumil. 14. novembril läks Jelgavas laiali Lääne-Venemaa Kesknõukogu.⁷⁷ Novembri lõpuks oli Lääne-Venemaa Vabatahtlik Armeed Jelgava maha jätnud ja linna põlema süüdanud. Taganemise ajal jätkasid sõdurid röövimist ja rüüstamist, „jättes endast maha hävingu raja“.⁷⁸

Ühe sõjaväearsti aruanne kirjeldab elavalt sõjalise avantüüri kokkuvõtet:

Läbi kogu öö väljusid Jelgava jaamast puupüsti täis rongid põgenike ja haavatutega, raskes lastis koormavankrid kolisesid tänavatel. Ühtäkki kolonn peatus; armee ülemjuhatus ühe vankri ratas oli katki läinud ja koormast kukkunud kastid purunesid raskatades, tühjendades oma sisu tänavale. Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed „raha“ lendles tuules, tuhanded ja tuhanded margad, kuid peaaegu mitte keegi ei kummardunud rahatähti üles tõstma. Neile oli saksa ja vene keeles kirjutatud: „Kassatähe väärtus on tagatud sõjaväe varaga [---] ja see on ametlik maksevahend Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed territooriumil.“ Veel eile võis nende paberitükkide eest saada kaupa kõigis poodides, võis saada Mächti pagariäri kõige ilusama koogi; eile oli Avalov veel Jelgava valitseja. Aga täna? Kus on vürst, kus on tema Vene armee, kus on sõjaväe vara? Lõhutud ja tuulde lennutatud, just nagu need kastid oma miljonitega.⁷⁹

⁷⁵ Lenz, „Bermond-Affaire“, lk 20.

⁷⁶ Volkmann, *Emigration*, lk 73.

⁷⁷ *Ibid.*, lk 73.

⁷⁸ Liulevicius, *War Land*, lk 243.

⁷⁹ *Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Dritter Band. Die Kämpfe im Baltikum nach der zweiten Einnahme von Riga. Juni bis Dezember 1919*, toim. Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres (Berlin: Mittler & Sohn, 1938), lk 130–131.

Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armee pangatähed. Haapsalu ja Läänemaa Muuseumide Sihtasutus, HM_1194 N, HM_1209 N, HM_1210 N

Ühes neist kolonnidest põgenes Kuramaalt ka „Jelgava valitseja“ ise. Kui Leedus rünnati tema rongi ja rünnak sellesama sõjaväearsti kirjelduse järgi tänu ühe ülemlleitnandi vaprale väljaastumisele tagasi löödi, tegi armee ülemljuhataja oma viimase avaliku ülesastumise:

Šiauliai raudteejaamas kutsuti Helling [eelnimetatud ülemlleitnant – T. R.] Avalov-Bermonditi juurde, kes oli samuti olnud rünnaku alla sattunud rongis. Teda tänades oli vürst veel kahvatum kui tavaliselt ja annetas talle

tema teo eest Stanislavi II klassi ordeni. Ma ei tea, kas see oli rünnakus ellujäämisest põhjustatud erutus, mis oli viinud kogu värvi tema näost, või oli see häbi oma venelaste käitumise pärast, koos kellega ta oli kord lootnud Moskva bolševike käest ära kiskuda.⁸⁰

See lugu iseloomustab ka väidetava sõjapealiku kuvandit, kes ilmselt tuli palju paremini toime tseremoniaalsete protseduuridega kui tema nimega seotud sõjalise avantüüri tegeliku juhtimisega.

1919. aasta 13. detsembril läksid viimased Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed sõdurid üle Ida-Preisimaa piiri. Tagasiteel Saksamaale koheldi neid sõltuvalt rahvusest erinevalt. Hans-Erich Volkmann võttis asja kokku: „Saksa sõdurid relvitustati, Vene sõdurid paigutati laagritesse. 4000–5000 Bermondi korpuse meest viidi Neissesse, 200 Võrgolitši korpuse meest Danzigi. Neil lubati Saksamaale siseneda ainult juhul, kui nad kohustuvad Vene üksustest lahkuma ja Saksamaale jääma.“⁸¹

Kokkuvõte

Võib väita, et Lääne-Venemaa Vabatahtlikul Armeel ja selle võitlusel Läti Vabariigi vastu on kindlasti teatud sõjapealikkuse tunnusjooni. Eriti väärib uurimist Saksa ohvitseride kindral Rüdiger von der Goltzi ja major Josef Bischoffi tegevus, kes järjekindlalt teisi tegelasi taustalt juhtisid ning nihutasid pidevalt võimaliku ja lubatava piire. Siiski jääb valdavaks mulje, et nad ei eraldanud end kunagi täielikult selle võimu käsuliinist ja struktuuridest, mille alluvuses nad tegutsesid, nii et neid saab sõjapealikeks nimetada ainult reservatsioonidega. Küll aga ei saa sõjapealikuks pidada Pavel Bermondit-Avalovit. Tema funktsioon mitme huvigrupi kattevarjuna oli küllaltki piiratud ning ainult oma ekstsentrilisuse tõttu on ta tõmmanud endale nii kaasaegsete kui ka hilisemate ajaloolaste tähelepanu.

Üldiselt peab paika Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed ajaloo kirjeldamine viimse lootusekiirena nendele huvigruppidele, kes eri põhjustel ei

⁸⁰ *Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Dritter Band. Die Kämpfe im Baltikum nach der zweiten Einnahme von Riga. Juni bis Dezember 1919*, lk 131.

⁸¹ Volkmann, *Emigration*, lk 73.

soovinud Baltikumi ümberkorraldamist vastavalt rahvusriikluse kriteeriumidele. Sellest seisukohast tuleb kindlasti mitte viimast korda osutada ka kummalisele rollile, mida siin mängisid Saksamaa valitsus ja teised riigiasutused. Kindlasti ei olnud tegu kokkusattumusega, et avantüür lagunes kohe, kui Saksamaa valitsus lõpetas rahastamise. Hoolimata kõigist avalikest vastupidistest kinnitustest tuleb Lääne-Venemaa Vabatahtlikku Armeed käsitada väekoondisena, mis oli olemas Saksamaa armust, ja kindlasti mitte iseseisvalt tegutseva sõjapealiku loominguna. Selles mõttes Läti valitsus kindlasti ei eksinud, kui kuulutas end ametlikult Saksamaaga sõjaseisukorras olevaks – mida Berliinis märgati teatud üllatusega alles kuu aega hiljem.⁸²

Asjaolu, et lõpuks ei suudetudki rahastamist ja varustamist kauem korraldada, näitab, et hoolimata baltisakslaste ja Vene emigrantide ning Saksa sõjaväe ja tööstuse laialdasest poliitilisest võrgustikust oli Antandil vaoshoitusele vaatamata siiski mõjuvõimu, mida sai kasutada uute rahvuslike valitsuste toetamiseks. Arvatavasti oli see peamine erinevus endise Vene impeeriumi teiste piirkondadega, kus Antant avaldas palju vähem survet ja kus tekkinud võimuvaakum soodustas palju tõenäolisemalt kohalike sõjapealike režiimide tekkimist.⁸³

Sõltumata käesoleva juhtumiuuringu tulemusest võib siiski väita, et keskendumine sõjapealikkusele on kindlasti asjakohane, et uurida sõjaliste avantüüride sotsiaalset kompleksust kodusõdade ajal. See kehtib ka Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed puhul, kus analüüs aitab jälgida eri poliitiliste huvide sõlmumist ja vabatahtlike armeede funktsioneerimise muutumist. Ka siin nagu väga tihti teisteski ajalookirjeldustes on fookus ühiskondlike ja institutsionaalsete struktuuride ning üksikisikute tegevuse (antud juhul väga kiiresti edeneval) koostoimimisel, mis neid struktuure muudab. Lõpuks kinnitab ka Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeed näide, et ainus tee kodusõjaaegse ühiskonna kaosest ja vägivallast väljumiseks oli õigusriigi valitsemisvormi taaskehtestamine. Hoolimata kõigist väidetest ei suutnud seda Kuramaal ei Saksa reservkorpuse

⁸² Lenz, „Deutschbalten,“ lk 15–16.

⁸³ Mis ei tähenda, et Baltikumis üldse sõjapealikke ei olnud: sellised mehed nagu Stanisław Bułak-Bałachowicz või isegi Gerhard Roßbach võiksid samuti olla juhtumiuuringu objektiks.

juhatus ega ka mitte ülemjuhataja Bermond-Avalov, küll aga Läti valit-
sus. Niisiis võiks lõpetada tsitaadiga Joshua Sanbornilt: „Sõja võitmiseks
on vaja riiki.“⁸⁴

Inglise keelest (osa tsitaate saksa keelest) tõlkinud Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiiviallikad

Herderi Instituudi dokumendikollektsioon (*Dokumentesammlung des Herder-
Instituts, DSHI*)

DSHI 120 Generalkommando des VI. Reservekorps

DSHI 190 Baltische Ritterschaften / Baltische Landeswehr

Läti riiklik ajalooarhiiv (*Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, LVVA*)

F2575 Diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs

Apraksts 20 Latvijas Sūtniecība Vācijā 1918–1927

Fotod

Eesti Rahvuserhiiv (RA)

Läti sõjamuuseum (*Latvijas Kara Muzejs, LKM*)

SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid (SALM)

Kirjandus

[Avalov, Pavel], *Im Kampfe gegen den Bolschewismus. Erinnerungen von General
Fürst Awaloff. Oberbefehlshaber der deutsch-russischen Westarmee im Baltikum*
(Glückstadt und Hamburg: Augustin, 1925)

Barinov, Igor, Strelkov, Ivan [Баринов, Игорь, Стрелков, Иван], „„Kto vy, knjaz'
Avalov?“ Portret poliitčeskogo avantjurista vremen Graždanskoj vojny v Rossii“
[„„Kto vy, knjaz' Avalov?“ Portret poliitčeskogo avantjürista vremen
Graždanskoj vojny v Rossii“], *Forum novejšej vostočnoevropejskoj istorii
i kultury* (Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры)
2 (2017), lk 136–156

⁸⁴ Sanborn, „Genesis“, lk 213.

- Bisher, Jamie, *White Terror. Cossack Warlords of the Trans-Siberian* (London and New York: Routledge, 2005)
- Brüggemann, Karsten, *Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und unteilbaren Rußland“. Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920*, Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Forschungen zum Ostseeraum, 6 (Wiesbaden: Harrassowitz, 2002)
- Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Dritter Band. Die Kämpfe im Baltikum nach der zweiten Einnahme von Riga. Juni bis Dezember 1919*, toim. Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres (Berlin: Mittler & Sohn, 1938)
- Hatlie, Mark R., *Riga at War 1914–1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*, Studien zur Ostmitteleuropaforschung, 30 (Marburg: Herder-Institut, 2014)
- Graf von der Goltz, Rüdiger, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum* (Leipzig: Koehler, 1920)
- Graf von der Goltz, Rüdiger, *Als politischer General im Osten (Finnland und Baltikum) 1918 und 1919* (Leipzig: Koehler, 1936)
- Lenz, Wilhelm, „Die Bermond-Affaire 1919“, *Journal of Baltic Studies* 15.1 (1984), lk 17–26
- Lenz, Wilhelm, „Deutsche Machtpolitik in Lettland im Jahre 1919. Ausgewählte Dokumente des von General Rüdiger von der Goltz geführten Generalkommandos des VI. Reservekorps“, *Zeitschrift für Ostforschung* 36.4 (1987), lk 523–576.
- Lenz, Wilhelm, „Deutschbalten und Bermond. Ihre Zusammenarbeit während der zweiten Hälfte des Jahres 1919“, *Die deutsche Volksgruppe in Lettland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-lettischen Verhältnisses*, toim. Boris Meissner, Dietrich A. Loeber und Detlef Henning (Hamburg: Baltica, 2000), lk 15–39
- Liulevicius, Vejas Gabriel, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*, Studies in the social and cultural history of modern warfare 9 (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)
- von Rauch, Georg, *Geschichte der baltischen Staaten*, Geschichte und Gegenwart (Stuttgart: Kohlhammer, 1970)
- Rittmeister von Rosenberg, *Die Bildung russischer nationaler Formationen an der baltischen Front* (Russische Korrespondenz, 1920)

- Sanborn, Joshua, „The Genesis of Russian Warlordism. Violence and Governance during the First World War and the Civil War“, *Contemporary European History* 19.3 (2010), lk 195–213
- Spence, Richard B., „Useful brigand: Ataman’ S.N. Bulak-Balakhovich 1917–21“, *Revolutionary Russia* 11.1 (1998), lk 17–36
- Sunderland, Willard, *The Baron’s Cloak. A History of the Russian Empire in War and Revolution* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2014)
- Volkmann, Hans-Erich, *Die russische Emigration in Deutschland 1919–1929*, Marburger Ostforschungen, 26 (Würzburg: Holzner, 1966)

Internetiallikad

- German History in Documents and Images, ed. by German Historical Institute Washington DC, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=5003, [4. märts 2026]
- Hofmeister, Björn, „Goltz, Rüdiger Graf von der“, 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, toim. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer ja Bill Nasson, Freie Universität Berlin, Berlin 2016-10-25, <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/goltz-rudiger-graf-von-der/> [4. märts 2026]